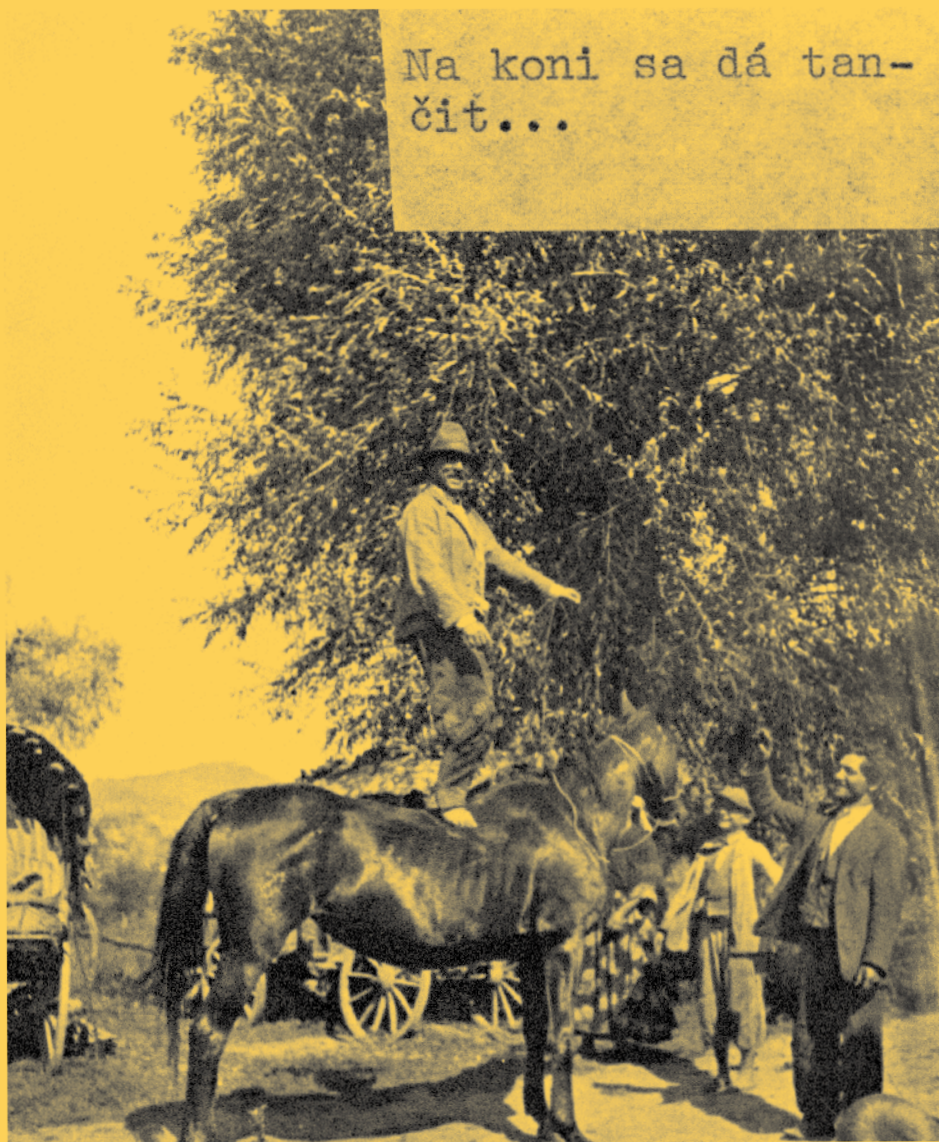

Romano džaniben

časopis romistických studií | 2 | 2016

Na koni sa dá tan-
čiť...

Romano džaniben

časopis romistických studií | 23. ročník | 2/2016

Na obálce:

Borovanští Romové zachyceni Jozefem Kolarčíkem-Fintickým ve Finticích u Sekčova.

Muže na koni se nepodařilo identifikovat. Muž pod koněm je borovanský Rom přezdívaný Dadki, vedle něj stojí jeho syn Partyty. Identifikovala je Dadkiho nejmladší dcera Sedra narozená ve čtyřicátých letech 20. stol., nyní žijící ve Velké Británii. | Autor: Jozef Kolarčík-Fintický | Uložení originálu: Slovenská národná knižnica - Literárny archív; sign. A XXVI-489; fotografie: „Cigán tancuje na koni“, Fintice pri Sekčove.

Obsah

RECENZOVANÁ ČÁST

- Markéta Hajská
„Polokočovníci“ / Migrační trajektorie olašských Romů
na Prešovsku od poloviny 19. století až do zániku kočování 7
- Jan Ort
Migrace z východoslovenské vesnice.
Historický přehled a současné modely 39
- Plamena Stojanová
Sociální a ekonomické změny v životě bulharských
„občanů cikánského původu“ (1944–1989) 71

NERECENZOVANÁ ČÁST

- Milada Závodská a Lada Viková
Dokumentace genocidy Romů za 2. světové války
v Československu – nálezová zpráva: diskontinuita
a kontinuita odhalování historie Romů po roce 1946 107
- Pavel Kubaník, Jan Ort
Sas o ľudos pre bida. Paľis imar lokores avilam ke amende,
the o gadže the o Roma. / Lidé na tom byli špatně.
Potom už jsme pomaloučku přišli k sobě, i gádžové i Romové.
Rozhovor s paní Zuzanou Sivákovou 125
- Jan Ort
O Roma Miroľatar / Romové z Miroľe 145
- Andrej Giňa a Stáňa Miková
Pozdravy do/z Rokycan 159
- RECENZE | ANOTACE 193**

Sociální a ekonomické změny v životě bulharských „občanů cikánského původu“² (1944–1989)

Abstract

The article discusses the changes in the lives of the Romani population during the period 1944–1989. Education, work (employment) of Roms and housing issues concerning them are thoroughly construed in terms of state policies aiming at changes in their lives. The results and consequences of the policies implemented during the 45 years are critically assessed and analysed. The article is based mostly on archival documents.

Key words:

Roms, Gypsies, People's Republic of Bulgaria, education, work, housing

1 Plamena Stojanova, Ph.D., působí jako odborný asistent na Ústavu etnologie a folkloristiky Etnografického muzea při Bulharské akademii věd. E-mail: flame1228@gmail.com

2 „Cikáni“ nebo „bulharští občané cikánského původu“ jsou označení, která byla dobově používána bulharskou společností během socialistického období, stejně jako ve všech oficiálních dokumentech. V této době se tímto způsobem označovali i samotní Romové. Označení Rom/Romové, které se po oficiálním ustanovení Mezinárodní romské unie v roce 1978 stalo populárním v mnoha jiných zemích, se v Bulharsku až do roku 1989 nepoužívalo. Důvodem byla silná cenzura spojená s obavou úřadů z emancipace Cikánů a z „cikánského nacionalismu“. Vzhledem k tomu, že se tento článek zabývá situací Romů v tomto konkrétním období (tedy mezi lety 1944 – 1989), na většině míst volím termín „Cikán“, namísto v poslední době zavedeného, politicky korektního označení „Rom“.

Období mezi lety 1945 a 1989 bylo v Bulharsku dobou velkých změn dotýkajících se veřejné, politické i kulturní sféry. Na začátku září 1944 (8.–9. 9.) vstoupily do země sovětské vojenské síly. Výsledkem bylo, že se k moci dostala koalice Vlastenecké fronty, vedená Bulharskou stranou práce (BSP), tedy komunisty. Po tomto datu Bulharsko spadalo do sovětské sféry vlivu, což určovalo jeho politický, hospodářský, společenský a kulturní život až do konce roku 1989. Monarchie byla zrušena v roce 1946 a pod vládou Bulharské komunistické strany (BKS) došlo ke znárodnění průmyslu a zemědělství. Takzvané „období socialismu“ změnilo každodenní životy všech občanů země, bez ohledu na jejich etnický původ. Bulhaři, Turci, Romové (Cikáni), Arméni, Židé – ti všichni a mnozí další se museli přizpůsobit nové politické realitě.

Cílem tohoto článku je analyzovat procesy změn v životech Romů, a to zejména vzhledem k jejich vzdělávání, zaměstnanosti a životním podmínkám v době mezi roky 1944 a 1989. Publikací věnovaných konkrétně těmto zkoumaným tématům neexistuje mnoho, jejich různých aspektů se ale dotýkají některé práce především bulharských badatelů, jako jsou Marušiaková a Popov (Marušiaková, Popov 1993; Marušiaková, Popov 2007; Marushiakova, Popov 2015a), Krăstev a Ivanova (Ivanova, Krăstev 2006), Tomova (Tomova 1995), dále pak paměti Gospodina Koleva (Kolev 2003) a práce německého badatele Büchschütz (Büchschütz 2000). Tento článek je založen převážně na archivních dokumentech pocházejících z různých archivních institucí v Bulharsku, jako jsou Archiv Ministerstva vnitra, Ústřední státní archiv a Státní archivy v Sofii, Jambolu, Vidinu, Ruse, Plovdivu, Burgasu a Slivenu. Jako další zdroj informací o každodenním životě této menšiny ve sledovaném období (1944–1989) byly použity články z časopisu *Nov păt* (Nová cesta).³

Ze zkoumaných dokumentů je patrné, že bulharská politika vůči Romům může být během celého sledovaného období charakterizována jako politika „inkluze“, nebo, podobně jako byl definován podobný proces v bývalém Sovětském svazu, jako politika „začlenění do pracovního procesu za účelem dosažení prospěchu pro celou společnost“ a jejich transformace v „uvědomělé sovětské občany“ (Marushiakova, Popov 2015a: 20). Cílem bulharských úřadů byla samozřejmě „transformace [Cikánů]“ v „uvědomělé bulharské občany“, toto srovnání však není náhodné. Jako součást sovětské sféry vlivu po druhé světové válce měly země východní Evropy mnoho společného, včetně politik zaměřených na Cikány.⁴

3 Noviny *Nov păt* (Nová cesta) vycházely v období od roku 1959 do roku 1988. Zabývaly se různými aspekty života bulharské cikánské populace a byly propagandistickým nástrojem v rukou Bulharské komunistické strany, sloužícím k prosazení dobových opatření. Během doby jejich existence v nich pracovalo mnoho vzdělaných Romů, žádný z nich se však nikdy nedostal na pozici šéfredaktora – ta byla vždy obsazována etnickými Bulhary.

4 „Konečné důsledky těchto politik byly podobné ve většině socialistických zemí – do konce šedesátých a sedmdesátých let byla vyřešena většina nejpálčivějších problémů – kočovní Cikáni byli usazeni, byla eliminována negramotnost, zlepšen alarmující zdravotní stav i ty nejkatastrofější podmínky bydlení (zemnice a provizorní obydlí)“ (Marushiakova, Popov 2015a: 21).

Nicméně se zde objevovaly i rozdíly. Jak zdůrazňují Marušiaková s Popovem, ve východoevropských zemích existovaly dva hlavní přístupy k realizaci politiky sociální integrace minorit: „mainstreamový“, kdy stát za účelem sociální integrace Cikánů nepřijímal žádná zvláštní opatření (Sovětský svaz, Jugoslávie, Polsko, Německá demokratická republika, Albánie), a „zvláštní“ (Československo, Maďarsko, Rumunsko a Bulharsko), který byl zaměřen na Cikány jako komunitu se specifickými problémy, vyžadující specifická opatření k jejich řešení (Marušiaková a Popov 2015a: 21).

Proces „inkluze“ romské populace v Bulharsku začal poté, co se v roce 1945 dostala k moci koalice Vlastenecké fronty. V té době tvořili Romové v Bulharsku druhou nejpočetnější menšinu, hned po turecké. V zemi se šesti miliony obyvatel čítali zhruba 180.000 osob.⁵ Největší část z nich byla usazená, jen přibližně 15.000 jich kočovalo. Zhruba polovinu tvořili křesťané, druhou muslimové. Hovořili různými mateřskými jazyky (bulharsky, romsky, turecky, rumunsky), provozovali různá po generace děděná řemesla a profese, dodržovali různé tradice a patřili k různým skupinám a podskupinám. Ke sňatkům mezi těmito skupinami docházelo spíše výjimečně. Přes všechny rozdíly se většina těchto skupin identifikovala jako součást cikánské menšiny v Bulharsku, i když existovaly i skupiny, které svůj cikánský původ odmítaly a identifikovaly se jako Bulhaři nebo Turci. Správní orgány si všech těchto rozdílů byly vědomy, ale jejich sociální, ekonomické a vzdělávací politiky byly pro celou romskou menšinu stejné.

Během období socialismu měli – jak tvrdila státní propaganda – všichni občané Bulharska stejná práva a povinnosti, Cikány nevyjímajíc. Měli stejný přístup k dávkám státní sociální podpory, jako všichni ostatní občané měli povinnost být zaměstnaní a na jejich děti se vztahovala povinná školní docházka. Rovněž se od nich ale očekávalo, že se přiblíží bulharskému způsobu života tím, že se zlepší jejich životní podmínky a postupně se promění i jejich vzdělání, kvalifikace i tradice.

Vzhledem k rozdílům ve způsobech života Romů a etnických Bulharů to nebyl jednoduchý proces a dosažení výsledků vyžadovalo kontinuální a odhodlané úsilí. Přístupy vlády k politice začleňování Cikánů se sice čas od času měnily (obvykle z důvodu nízké efektivity některých zvolených postupů), ale hlavní cíl zůstával za vlády všech bulharských vůdců (Georgi Dimitrov⁶, Válko Červenkov⁷ a Todor Živkov⁸) po celých 45 let stejný.

5 Na konci sledovaného období žilo v Bulharsku zhruba půl milionu Romů.

6 Georgi Michajlovič Dimitrov byl prvním komunistickým lídrem Bulharska (1946 – 1949). Zastával také funkci generálního tajemníka Komunistické internacionály (1934 – 1943).

7 Válko Velov Červenkov byl bulharský politik, v letech 1950 až 1954 působil jako lídr Bulharské komunistické strany, v letech 1950 až 1956 zastával post předsedy vlády.

8 Todor Christov Živkov byl od 4. března 1954 až do 10. listopadu 1989 prezidentem Bulharské lidové republiky, ve stejném období zastával post generálního tajemníka Ústředního výboru Bulharské komunistické strany, v letech 1962 až 1971 byl 36. předsedou vlády a v letech 1971 až 1989 prvním předsedou Státní rady.

V prvních letech po druhé světové válce vyhlásila koalice Vlastenecké fronty svobodu vyznání a rovná práva na vzdělání, stejně jako emancipaci všech menšin žijících v Bulharsku, což bylo v přímém kontrastu k předchozím bulharským vládám, stoupencům nacistického Německa. Na krátký čas⁹ obnovilo svou činnost mnoho organizací, včetně organizací etnických menšin (arménských a židovských). Během této doby založili Romové v Bulharsku svou první organizaci nazvanou „Ekhipe“ – Jednota (Marushiakova, Popov 2015b).

Organizace vznikla 6. března 1945 s cílem podpořit sebeurčení bulharských Cikánů. Název organizace nebyl vybrán náhodou. Ekhipe byla první organizací, jejímž cílem bylo sjednotit všechny Cikány v Bulharsku bez ohledu na jejich vyznání, jazykový, sociální nebo profesní původ, nebo příslušnost k určité skupině/podskupině. Lídrem organizace byl Šakir Pašov, dlouhodobý člen Bulharské komunistické strany, za kterou byl 27. října 1946 zvolen poslancem Ústavodárného shromáždění na kandidátce Vlastenecké fronty (Marušiakova, Popov 2007: 129). Bylo to poprvé v historii, kdy byl do bulharského parlamentu zvolen bulharský občan cikánského původu. Šakir Pašov rychle získal popularitu mezi Romy v Bulharsku, a to nejen jako lídr organizace Ekhipe, ale i jako šéfredaktor romských novin *Romano esi* (Romský hlas)¹⁰ a zakladatel romského státního divadla s názvem Roma, které bylo otevřeno v roce 1948.¹¹ Všechny tyto počiny byly nicméně čistě amatérské a neměly dlouhého trvání. Na začátku padesátých let myšlenku na sebeurčení cikánské menšiny rychle nahradil nový vládní záměr, podle kterého se měli Cikáni přizpůsobit životnímu stylu a tradicím většinové bulharské populace. Idea emancipace byla zavržena, Šakir Pašov byl obviněn z „činnosti proti lidu“, které se měl dopouštět „před 9. zářím 1944 formou spolupráce s policií“, a z „pozdější korupce“, které se později údajně dopustil jako „lídr cikánské menšiny“ a v roce 1950 byl odsouzen k pobytu v pracovním táboře v Belene. Pašov v táboře setrval až do jeho uzavření 1. ledna 1953 (Marushiakova, Popov 2015). Znamenalo to i konec jeho veřejného působení a politické kariéry.

Co se stalo? Odpověď je komplikovaná. Zaprvé došlo ke změně politického systému a komunisté, kteří mezitím upevnili svou pozici vládnoucí strany, se již nepotřebovali ucházet o přízeň svých etnických voličů. Za druhé vládnoucí síla postupně

9 Toto období je u různých menšin různé, začíná po 9. září 1944. Například židovské organizace byly neaktivnější do konce čtyřicátých let, což souviselo se založením Státu Izrael v roce 1948. Po tomto roce mnoho židovských obyvatel Bulharska odešlo do Izraele (Büchschütz 2000: 20–26). Pro Romy byl tímto obdobím konec čtyřicátých a začátek padesátých let (Marušiakova, Popov 2007: 129). Mezi minoritami v Bulharsku si svá privilegia nejdéle udrželi Turci, a to až do konce padesátých let, kdy byly uzavřeny turecké etnické školy a turecké děti musely absolvovat své vzdělávání ve školách bulharských (Stojanov 1998: 126–130).

10 Ústřední státní archiv (ÚSA), fond 1B, inventář 8, archivní jednotka 596, s. 53.

11 ÚSA, f. 1B, i. 8, a. j. 596, s. 53.

přijala vizi Bulharska jako země, kde získala prioritu idea „bulharského občana“ bez ohledu na etnický původ nebo specifickou kulturu jednotlivců a skupin.¹²

Třetí, ale nikoliv méně zásadní příčinou byla masová emigrace bulharské muslimské populace (zejména etnických Turků, ale i muslimských Romů a Pomaků, tj. etnických Bulharů muslimského vyznání) do sousedního „kapitalistického“ Turecka, která probíhala na konci čtyřicátých a začátkem padesátých let. Ta podnítila větší opatrnost bulharské vlády vůči vlastním občanům. Příznivý postoj etnických Turků a některých členů cikánské menšiny k sousední muslimské zemi, která se navíc nacházela na druhé straně železné opony, bulharskou vládu velmi znepokojoval a ovlivňoval i její menšinovou politiku.

Podpora různých etnických organizací tedy nejen že ustala, ale byla nahrazena odmítnutím a otevřeným zákazem specifických etnických a náboženských symbolů, jakými bylo například nošení šátků nebo tureckých kalhot. Patřila sem i povinná změna arabských jmen bulharských muslimů (1964, 1970–1974), Romů (1961, 1980–1984), a etnických Turků (1984).¹³

Cílem vlády bylo vytvořit monolitický národ s jednou unifikovanou národní identitou, podobnými tradicemi a relativně podobnými sociálními a ekonomickými podmínkami. A to je i důvod, proč během socialismu vláda nejen projevovala značný zájem o cikánskou populaci v zemi, ale také vyvíjela značné úsilí o změnu jejího tradičního životního stylu, povolání a zvyků.

12 Politika uplatňovaná vůči etnickým menšinám v Bulharsku byla v období bezprostředně po druhé světové válce velmi rozporuplná. Na jedné straně, jak tvrdila propaganda, bylo povzbuzováno právo na sebeurčení. Etnické organizace znovuoobnovily své aktivity a byly znovu otevřeny menšinové školy, které byly dokonce financovány vládou. Na druhou stranu ale orgány státní správy přistupovaly téměř ke všem etnickým menšinám s velkou nedůvěrou. Bezpečnostní složky státu byly velmi dobře informovány o všech aktivitách různých etnických organizací (Archiv ministerstva vnitra – AMV, f. 13, i. 1, a. j. 759, s. 66). Například vládní zájem o židovské organizace vzrostl během roku 1948, kdy byl založen Stát Izrael a mnoho bulharských Židů se rozhodlo opustit Bulharsko (Vasileva 1991: 175–177). Koncem čtyřicátých let přitahovala pozornost státních bezpečnostních složek i emigrace bulharských Turků (a některých Romů) do Turecka. Výsledkem bylo, že se státní orgány soustředily na posilování loajality k bulharskému státu, což vedlo k postupným změnám v politice sebeurčení. Na začátku šedesátých let již byly například uzavřeny všechny menšinové školy (Stojanov 1998: 126–130).

13 Počátkem šedesátých let začala takzvaná „dobrovolná“ změna jmen Romů muslimského vyznání, následovaná přejmenováním etnických bulharských Turků. Obě iniciativy mají kořeny v rozhodnutí „A“ č. 101 politbyra Ústředního výboru Bulharské komunistické strany z roku 1962, které se zabývalo otázkou „přejaté turecké identity mezi Cikány, Tatary a bulharskými Muslimy“ (ÚSA, f. 1B, i. 15, a. j. 765, s. 15). Tímto rozhodnutím vedení Bulharské komunistické strany poprvé otevřeně deklarovalo svůj negativní postoj vůči přijímání turecké identity některými bulharskými menšinami, stejně jako své odhodlání bojovat proti jakýmkoliv jejím projevům. V roce 1970 pak započala nová kampaň za povinnou změnu turecko-arabských jmen bulharských muslimů na jména bulharská, následovaná přejmenováním bulharských Romů v letech 1980 až 1984 a přejmenováním etnických bulharských Turků v roce 1984. Druhá z těchto skupin rovněž získala nové označení „potomci bulharských muslimských konvertitů“. Tento termín byl zaveden během období tzv. „Obrodného procesu“ jako označení pro Turky žijící v Bulharsku (ÚSA, f. 1B, i. 55, a. j. 1339, s. 5). Kampaň za přejmenování muslimů v Bulharsku začala u Romů a Pomaků (jako nejmenších muslimských menšin v zemi) a skončila u přejmenovávání etnických Turků (jako největší muslimské minority v zemi).

Tento přístup byl přijat vzhledem k tomu, že velká část různých cikánských skupin v zemi vedla velmi odlišný způsob života ve srovnání s převládající bulharskou populací. Státní orgány se rozhodly různými způsoby zasahovat do jejich každodenního života s úmyslem přiblížit jej způsobu života Bulharů, jak jen bylo možné. Úřady identifikovaly tři hlavní oblasti zájmu svých politik – vzdělávání, zaměstnanost a rozvoj bydlení. Tyto oblasti představují rovněž tři nejdůležitější aspekty života bulharské cikánské menšiny v průběhu období zkoumaného v tomto článku.

1. Vzdělávání

Podle Ministerstva školství dosahovala v roce 1944 míra negramotnosti v Bulharsku 31,6 %. Negramotnost byla obzvláště vysoká mezi Turky a Romy¹⁴, nižší pak mezi etnickými Bulhary a židovskou menšinou (Marinova, Christidi 2006: 93). Nová vláda Vlastenecké fronty učinila z eliminace negramotnosti jednu ze svých priorit. Podle příkladu SSSR začaly úřady budovat nové školy – v období mezi lety 1944 až 1954 bylo otevřeno 802 nových škol (Marinova, Christidi 2006: 72) – a organizovat kurzy gramotnosti zaměřené na celou populaci země. Menšinové školy (židovské, arménské a turecké) byly podporovány vládou. V roce 1948 byl přijat nový zákon o lidovém vzdělání, který zavedl povinné vzdělávání pro všechny bulharské občany. To znamenalo, že stát musel hradit provozní náklady menšinových škol. Navzdory těmto snahám úřady po deseti letech přiznaly, že problém negramotnosti nebyl zcela vyřešen. Ještě v roce 1956 bylo v Bulharsku 850.150 negramotných. Podle dostupných dat byl problém negramotnosti nejpalčivější právě u Romů. Mezi Turky bylo negramotných 109.184 osob, což představovalo 26,3 % turecké populace v zemi, zatímco 61.482 negramotných Romů představovalo 50 % této populace.¹⁵

Než v roce 1944 došlo k politickým změnám, mnoho romských dětí do školy nechodilo. Ty, jejichž mateřským jazykem byla turečtina, obvykle docházely do tureckých škol a vzdělávaly se po boku tureckých dětí. V roce 1960 bylo vzdělávání v turečtině zakázáno, turecké menšinové školy byly uzavřeny a děti, které do nich chodily, musely dokončit své vzdělání v bulharštině a na běžných státních školách (Marinova, Christidi 2006: 221). To byl jeden ze způsobů, kterými mohly úřady omezovat náboženské vzdělávání, integrovat děti tureckého původu, ale také zamezovat tomu, aby neturecké komunity přejímaly turecký způsob života. To se týkalo zejména

14 Míra negramotnosti dosahovala v roce 1944 mezi Romy 81 % (Büchschütz 2000: 47), a podle některých zdrojů dokonce 95 % – *Romano esi* 1948 (10).

15 Informace, že by v roce 1956 byla negramotná jen polovina romské populace, není pravděpodobně zcela přesná. Nasvědčuje tomu několik faktů. Pouze 12 let předtím, tedy v roce 1944, bylo negramotných nejméně 81 % Romů. Většina vládních zpráv zároveň hovořila o tom, že kurzy na podporu gramotnosti, které se konaly po celé zemi, dosahují sice určitých výsledků, ale také se potýkají s mnoha problémy (Marinova, Christidi 2006: 95-98).

bulharských a romských muslimů a Tatarů muslimského vyznání. Hlavním cílem zůstávalo zajištění dobrého vzdělání, které měly tyto děti využít ve svém budoucím životě a které je mělo adekvátně připravit na novou socialistickou realitu v Bulharsku.

Romské děti, jejichž mateřským jazykem byla romština, nebyly vzdělávány ve vlastních menšinových školách, jako tomu bylo například u židovských nebo arménských dětí. Důvodem byl částečně i nedostatek literatury psané v romštině. V Bulharsku bylo v té době v romském jazyce vydáno několik článků s náboženskou tematikou (Marushiakova, Popov 2015), ale neexistovala žádná literatura, která by tvořila vhodný základ pro vybudování komplexního vzdělávacího systému. Dalším možným důvodem byly úmysly bulharských úřadů integrovat romské žáky do bulharského způsobu života.

První „cikánská“ škola byla otevřena v roce 1947 v sofijské čtvrti Fakulteta, tedy v jedné z největších čtvrtí hlavního města s vysokou koncentrací romské populace (Büchsenschütz 2000: 48). Nešlo však o menšinovou školu, ale o školu, jež byla součástí běžného bulharského vzdělávacího systému. Nicméně vzhledem k tomu, že byla postavena v oblasti s převážně romskou populací a jejími žáky byly romské děti, byla neoficiálně nazývána „cikánskou školou“. Stejně jako všechny další podobné školy, které byly postupně postaveny v cikánských čtvrtích po celé zemi. Zpočátku nebyl o školu velký zájem a to navzdory investicím ve výši 3.156.000 leva, které stát do dostavby budovy investoval (Büchsenschütz 2000: 48). V roce 1948 sem docházelo pouze 40 žáků, ovšem již o tři roky později toto číslo vzrostlo na 500 (tamtéž). Zakládání škol v cikánských čtvrtích pokračovalo i během dalších let. Do konce padesátých let byly tyto školy vybudovány i ve městech Nova Zagora, Stara Zagora, Vidin, Berkovica a Kjustendil (Mizov 2006b: 238).

Navzdory poskytovaným vzdělávacím příležitostem čelily úřady při vzdělávání cikánských dětí řadě problémů, zejména v jejich zapojování do školní docházky a jejich následném udržení ve třídách. Mnohé školní archivy odhalují, že se třídní učitelé a ředitelé škol po celé zemi snažili naplňovat tyto cíle různými způsoby. Sestavovaly se jmenné seznamy dětí, které měly nastoupit školní docházku, a na začátku školního roku se navštěvovaly čtvrti, kde jejich rodiny bydlely, s nadějí, že se pomocí osobních rozhovorů podaří přesvědčit rodiče o významu školní docházky. Sociálně znevýhodněným rodinám se poskytovala podpora v podobě potravin a ošacení, ve snaze podpořit rodiče, aby své děti do školy posílali.¹⁶ Někteří učitelé si dokonce ráno chodili vyzvedávat děti, za které byli zodpovědní, a do svých tříd je sami odváděli,¹⁷ což bylo někdy podle jejich hlášení doprovázeno „nepříjemnými scénami a urážkami ze strany rodičů.“¹⁸

16 Tato část článku pojednává zejména o Slivenu, ale může sloužit jako reprezentativní pro situaci v celé zemi, protože Sliven byl ve sledovaném období městem s největší romskou populací v Bulharsku, podobně jako Plovdiv (Státní oblastní archiv ve Slivenu – SAS, f. 616, i. 1, a. j. 46, s. 39).

17 SAS, f. 616, i. 1, a. j. 45, s. 246.

18 SAS, f. 616, i. 1, a. j. 67, s. 317.

Velká část těchto žáků nakonec do školy nastoupila, ale jejich docházka byla velmi nepravidelná. Některá data dokonce ukazují, že 40–50 % těchto dětí opusťlo školu před dosažením 4. ročníku (Zpráva o úspěchu a disciplíně na školách ve Slivenu za období 1954–1955).¹⁹ Příčin těchto problémů bylo mnoho a byly velmi komplexní. Mimojiné nebylo vzdělání v této době u některých rodičů mezi jejich hlavními prioritami a mnoho z nich nebylo přesvědčených, že gramotnost je základním předpokladem úspěšného života.²⁰

Většina romských rodin provozovala řemesla, která se tradičně předávala v rodině z generace na generaci a neexistovala u nich tradice spojená se vzděláním. Archivní záznamy svědčí o tom, že školské úřady čelily značným problémům ve snaze tuto tradici mezi cikánským obyvatelstvem zavést. V celé zemi byla na konci čtyřicátých a počátkem padesátých let zahájena rozsáhlá kampaň zaměřená na rozvoj gramotnosti. Měla za cíl poskytnout šanci negramotným občanům Bulharska naučit se číst a psát, ale i vylepšit obecný postoj vůči vzdělávání v Bulharsku.²¹ Výsledky mezi dospělými generacemi nebyly příliš dobré, a to včetně Cikánů. Ale úřady spoléhaly především na lepší výsledky mezi mladšími generacemi a doufaly v celkovou změnu postojů jejich rodičů ke vzdělávání.

Tam, kde tento přístup nestačil a absence romských dětí přetrvávaly, se úřady uchýlovaly k oslovování rodičů s žádostí o spolupráci. Od padesátých let byly zaváděny pokuty pro rodiče, jejichž děti chyběly ve škole, uplatňována byla i praxe „zmrazování“ mezd (vedoucí pracovníci mohli zastavit vyplácení mezd zaměstnancům do té doby, než jejich děti začaly do školy znovu chodit).²² Ve chvíli, kdy se úřadům podařilo navázat spolupráci s řediteli místních podniků, se tato opatření ukázala jako účinná, přestože nedokázala problém vyřešit zcela. Rozhodnutí odložit výplaty mezd rodičům, jejichž děti nechodily pravidelně do školy, nepocházelo přímo od vlády a nepředstavovalo žádné oficiální nařízení. Jednalo se spíše o individuální postup různých místních úřadů v zemi. Výsledky vždy závisely na vyjednávání mezi úřady místní samosprávy a řediteli jednotlivých podniků.

Hlavní příčinou, která způsobovala rychlé zaostávání romských dětí ve škole, byl fakt, že neovládaly bulharštinu. Mateřským jazykem mnoha romských dětí byla v této době romština, turečtina nebo rumunština. Jakmile tyto děti vstoupily první školní den do tříd, začaly se vzdělávat v bulharštině, tedy v pro ně cizím jazyce. Výsledkem bylo, že jejich předpokládaná úroveň vzdělání byla podprůměrná.

19 SAS, f. 616, i. 1, a. j. 53, s. 211.

20 AMV, f. 26, i. 1, a. j. 926, s. 9, 64 (Kolev 2003: 43).

21 SAS, f. 616, i. 1, a. j. 67, s. 316.

22 SAS, f. 616, i. 1, a. j. 67, s. 317–318; a. j. 80, s. 111; Státní oblastní archiv v Ruse – SAR, f. 936, i. 1, a. j. 2, s. 80.

Školské úřady se za účelem vyřešení tohoto problému rozhodly pomoci cikánským dětem formou speciálního předškolního vzdělávání, během kterého se mohly naučit základy bulharštiny, ještě než nastoupily povinnou školní docházku. Výsledky ukazovaly, že děti, které se těchto předškolních programů účastnily, zvládaly vzdělávací proces daleko lépe a nezaostávaly za svými bulharskými spolužáky. Děti, které nebyly do programů zahrnuty, často opakovaly 1., 2. nebo 3. třídu, dokud nakonec neopustily školu úplně.²³ Tento problém přetrvával během celého sledovaného období (1945–1989), jelikož na rozdíl od školního vzdělávání nebyla předškolní příprava povinná a mnoho rodičů si nepřálo, aby se jí jejich děti účastnily.²⁴

Podle řady školních záznamů se další významná vlna odchodů těchto žáků ze školy odehrávala v 7. a 8. ročníku, tedy zhruba v době, ve které docházelo k uzavírání dětských sňatků. Podle paragrafu 1, článku 191 Trestního zákona z roku 1968 a paragrafu 1, článku 191 Trestního zákona z roku 1982, byly sňatky mezi dětmi a s dětmi pod 16 let věku zakázány (Jordanova 2012: 22). Porušení těchto předpisů s sebou mohlo nést řadu závažných následků, včetně uvěznění rodičů nezletilých novomanželů nebo případně zletilého manžela. Přes všechna vládní opatření však tato tradice převažující především v romských komunitách²⁵ období komunismu přežila a v některých z nich pak přetrvává dodnes. Děti bývaly po uzavření manželství ze školy buď vyloučeny,²⁶ nebo ji opouštěly dobrovolně. To platilo zejména u dívek v době jejich prvního těhotenství (Tomova 1995: 60). Tyto děti tak odcházely ze školy bez dokončeného základního vzdělání, což významně omezovalo jejich budoucí pracovní příležitosti.

Aby se s tímto problémem vypořádaly, zřídily školské úřady na konci padesátých let večerní kurzy pro negramotné děti, lidi s nedokončeným základním vzděláním nebo pro ty, kdo se chtěli naučit nějakému řemeslu (*Nov pát* 1973, 5; *Nov pát* 1964, 3). Byla to příležitost pro každého, kdo opustil vzdělávací systém. Kurzy využívali jak příslušníci etnických menšin, tak etničtí Bulhaři.

Povinnost starších dětí pomáhat při výchově mladších sourozenců a jejich role při zaopatřování rodiny²⁷ patřily mezi další závažné příčiny častých školních absencí romských dětí.

Kromě kočovných Romů (do roku 1958), kterých nebylo v Bulharsku více než 15.000, velký počet Romů v Bulharsku tvořili sezónní dělníci, kteří ze svých

23 SAS, f. 687, i. 3, a. j. 5, s. 4–5.

24 SAS, f. 687, i. 3, a. j. 5, s. 38.

25 Dětské svatby byly v polovině 20. století již převážně romskou tradicí.

26 Neexistovalo žádné speciální nařízení, které by vyžadovalo vyloučení těchto dětí. V mnoha případech to bylo osobní rozhodnutí ředitele školy, ale často šlo rovněž o přání samotných těchto žáků, kteří začínali s vlastním rodinným životem (AMV, f. 26, i. 1, a. j. 360, s. 15).

27 SAS, f. 616, i. 1, a. j. 45, s. 277.

domovů odjížděli za prací už během jarních měsíců (tedy v době, kdy školní rok nebyl ještě ukončen) a vraceli se až ke konci podzimu, kdy už zase školní rok dávno začal.²⁸ Právě ubytování dětí z těchto rodin bylo hlavním důvodem zakládání prvních bulharských internátních škol na začátku šedesátých let. Podle školských úřadů poskytovaly tyto typy zařízení příležitosti dětem, které by jinak („vzhledem k rodinné situaci“) měly jen malé šance získat vzdělání. Internátní školy umožňovaly dětem zůstat ve státní instituci i poté, co jejich rodiče v nové sezóně odešli za prací. Tím pádem nemusely přerušovat studium a nezaostávaly v učebních osnovách. První internátní škola tohoto druhu byla otevřena v roce 1962 ve městě Kotel – bydlišti mnoha sezónních pracovníků. Brzy nato byly otevřeny internátní školy v mnoha dalších městech po celé zemi, v celkovém počtu 94 (Kolev 2003: 53). Studenti trávili pět dní v týdnu ve škole a měli možnost se na sobotu a neděli vracet domů. Děti v jiných typech internátních škol jezdily domů většinou jen na prázdniny.

Internátní školy se staly místem vzdělávání nejen pro děti z rodin kočovných Romů, ale i pro děti pocházející z chudých nebo znevýhodněných rodin, které by jinak „nebyly schopny poskytnout podmínky potřebné pro dobrou výchovu.“²⁹ Prioritou pro umístění v internátní škole byly i opuštěné děti nebo děti rodičů, kteří měli kriminální minulost nebo problémy s alkoholem.³⁰

Teoreticky bylo zapisování romských dětí do internátních škol dobrovolné, nelze však popřít, že nastávaly situace, kdy se školské úřady pokoušely přesvědčit nebo dokonce donutit některé rodiče k tomu, aby s umístěním souhlasili. Žáci, kteří byli zapsáni za použití těchto metod, nakonec většinou ze školy utekli, a zprávy dostupné v archivech o nich uvádějí, že se měli po návratu k rodičům živit jako žebráci či zloději.³¹

Velké části studentů se nicméně podařilo studium úspěšně dokončit a vyučit se nějakému řemeslu. Podle šetření Ministerstva vnitra bylo v roce 1978 v internátních školách zapsáno 8.000 studentů, z nichž většinu tvořili Cikáni (Marušia-kova, Popov 2007: 137). Z výše uvedeného vyplývá, že docházka do internátních škol dětem, které se tohoto typu vzdělávání účastnily, pomohla k dokončení jistého stupně vzdělání. Nicméně tato praxe nebyla příliš rozšířená, jelikož internátní školy neměly takovou kapacitu, aby mohly pojmout podstatný podíl romských žáků, kterých v té době v zemi žilo 74.200.

Během období socialismu byla v provozu rovněž různá státem spravovaná zařízení, která se starala o osiřelé nebo částečně osiřelé děti, děti s různými druhy postižení, takzvané „ohrožené“ děti nebo ty, které pocházely z dysfunkčních

28 SAS, f. 687, i. 1, a. j. 19, s. 1.

29 SAS, f. 687, i. 1, a. j. 19, s. 1.

30 Státní oblastní archiv v Burgasu (SAB), f. 35, i. 2, a. i. 70, s. 93.

31 AMV, f. 26, i. 2, a. j. 386, s. 3-7; a. j. 473, s. 3.

rodin. Byly to například domovy pro matky s dětmi, nebo domovy pro děti a mládež. Některé romské děti byly umísťovány do „pomocných“ škol pro mentálně retardované děti nebo děti se sluchovým, zrakovým nebo řečovým postižením (Tomova 1995: 58). Přesné procento romských dětí, které navštěvovaly podobná zařízení, není známo (Marušiakova, Popov 2007: 137). Lze tvrdit, že počet takto umístěných dětí byl významný, nikoli však převládající – většina romských dětí byla vzdělávána ve standardních školních zařízeních, na základních školách hlavního vzdělávacího proudu.

V polovině šedesátých let byla zřízena nová vzdělávací instituce, jejímž cílem bylo zvýšit úspěšnost vzdělávání romských dětí a současně je připravit na budoucí zaměstnání. Jednalo se o takzvané „specializované základní školy s důrazem na pracovní výchovu.“ Byly založeny v roce 1966 na základě iniciativy městské rady v Plovdivu. Pro tento experiment byla vybrána škola „Petka Slavejkova“ ve čtvrti Stolipinovo, na které každoročně studovalo více než 1.000 „žáků ze substandardních životních podmínek a kultury“³² (zavedený eufemismus pro romské děti). Cílem bylo, aby tito žáci po ukončení 8. ročníku získali certifikát odborné kvalifikace, tj. výuční listy v některých konkrétních profesích, například v oblasti obrábění kovů (zámečníci, soustružníci), práce se dřevem, obuvnictví, krejčovské výroby, zemědělských prací a podobně. Rozšířené vyučování těchto praktických předmětů (Tomova 1995: 53) se odehrávalo na úkor dotace na výuku „klasických“ povinných předmětů, jako byla matematika, zeměpis nebo ruština (Kolev 2003: 46). Vzhledem k tomu, že tak rostlo procento žáků, kteří dokončili své vzdělání, vnímaly školské úřady tento experiment jako úspěšný. Byl tak zaveden systém všeobecného vzdělávání s rozšířenou výukou pracovních dovedností. Tyto vzdělávací instituce byly umísťovány zejména v oblastech obývaných Romy napříč celou zemí. Tento systém škol se postupně rozšiřoval a v roce 1979 byla část z nich transformována v odborné technické školy a střední polytechnické školy.

Oficiální dokumenty tyto školy neuvádějí jako „cikánské“, ale velká část studentů, kteří do nich docházeli, z cikánských rodin pocházela (Marušiaková, Popov, 2007: 137). Během školního roku 1990–1991 byly osnovy těchto škol (v té době jich bylo již 31) sjednoceny s osnovami škol hlavního vzdělávacího proudu. V tomto období se na technických školách vzdělávalo 18.000 studentů.³³ Zhruba stejná čísla jsou relevantní i pro konec osmdesátých let.

32 SAB, f. 35, i. 2, a. i. 70, s. 136.

33 SAB, f. 35, i. 2, a. i. 70, s. 136.

Vzdělávání bylo jedním z hlavních nástrojů, které měla bulharská vláda k dispozici pro začlenění cikánského obyvatelstva do socialistického způsobu života. Není tedy překvapením, že bylo zřizováno tolik různých nových typů škol, které měly do školních lavic přilákat všechny bulharské děti, ale zejména ty turecké a cikánské (protože pro většinu z nich bylo obtížné naučit se bulharsky a dokončit vzdělání). Úřady cílily na to, aby ze vzdělávacího systému nebylo vyloučeno ani jedno jediné dítě. Školy totiž neplnily jen vzdělávací funkci, ale měly také svoje žáky vést k určitému chování a přístupu k životu.

Pro mnoho cikánských dětí představovala vzdělávací politika bulharské vlády šanci začlenit se do bulharské společnosti. U jiných dětí podle školských úřadů přetrvával silněji vliv jejich domácího prostředí a jejich školní výsledky nebyly uspokojivé. Příčiny těchto neúspěšných pokusů o začlenění do vzdělávacího systému jsou různé. Mnoho dětí bylo například vzděláváno společně s dalšími dětmi ze stejné minority, odděleně od svých bulharských vrstevníků. To bylo způsobeno jak teritoriálními principy organizace školní výuky (ustanovením spádových oblastí konkrétních škol), tak špatnou pověstí škol s velkým podílem cikánských dětí vycházejících se slabými školními výsledky. Druhý z faktorů se ukázal jako velmi silný zejména mezi ambiciózními rodiči. Ti preferovali, aby jejich děti docházely do škol s vyšší kvalitou výuky (neoficiálně nazývaných „bulharské“ školy), a to i tehdy, když se nacházely dále od jejich bydliště, než aby je posílali do škol s horšími vzdělávacími výsledky (do takzvaných „cikánských“ škol).³⁴ Úřady si uvědomovaly, že to, že jsou cikánské děti ochuzovány o „prospěšný vliv bulharských vrstevníků“, na ně má nepříznivý dopad, a proto se v osmdesátých letech pokusily zavést „smíšené“ školy³⁵ (Grekova 2008: 39, 41). Navzdory těmto snahám však na školách přetrvávala tendence ke koncentraci žáků stejného etnického původu.

Výše uvedené školy a přístupy ke vzdělávání se zaměřovaly na většinu cikánských žáků, u nichž měla vláda za cíl, aby ukončili své vzdělání alespoň nějakou formou profesní kvalifikace. Úřady se však kromě gramotných dělníků pokoušely vychovat i vrstvu cikánské inteligence a v této snaze do jisté míry uspěly. Nadanější cikánští žáci se studijními předpoklady získávali stipendia, aby mohli studovat na odborných a středních školách, případně i na univerzitách, a v mnoha případech byli zvýhodňováni při zápisech do těchto škol (*Nov păt* 1960, 4; 1960, 5; 1973, 7; 1978, 5; 1964, 7; 1960, 5; 1967, 6).

Je zajímavé zmínit, že neexistovaly žádné oficiální úřední dokumenty, které by přednostní zápisy upravovaly nebo nařizovaly. Preferenční zacházení s cikánskými studenty bylo tedy neoficiální a nepsané. Několik zpráv z Ministerstva vnitra a výpovědi lidí, kteří se těchto jednání účastnili, svědčí o tom, že pro nadané

34 ÚSA, f. 616, i. 1, a. j. 80, s. 110.

35 ÚSA, f. 616, i. 1, a. j. 80, s. 110.

cikánské studenty existovala stipendia a s určitými výhodami se setkávali i zájemci o studium na vysoké škole z řad cikánských studentů (Kolev 2003: 78–81). Mnohé z toho bylo možné díky jedné osobě – Gospodinu Kolevovi,³⁶ který měl moc a neoficiální povolení orgánů doporučovat nadané děti pro studium na vysoké škole. Podle něj byly vstupní požadavky na univerzity pro cikánské studenty nižší než pro jejich bulharské vrstevníky. Pro zhruba 15 až 20 cikánských uchazečů ročně bylo dostačující projít přijímací zkouškou, aby si zajistili přijetí na vysokou školu se státním stipendiem (Kolev 2003: 78–81). Z hlediska vytváření cikánské inteligence byly tyto druhy protekce velmi užitečné, protože v té době nebyla většina cikánských kandidátů schopná soutěžit s ambiciózními a většinou lépe vzdělanými etnickými Bulhary. Podobné výhody měli při přijímání na vysoké školy i etničtí Turci. Z Bulharů se určitému zvýhodnění těšily děti účastníků bulharského protinacistického odboje (1941–1944).

Jen v období let 1944–1961 dokončilo studium na institucích vyššího vzdělávání 350 mladých Romů (zhruba 0,002 %), z nichž 70 (přibližně 0,004 %) absolvovalo vysokou školu.³⁷ Toto číslo během následujících dekád vzrostlo. Pro srovnání: v roce 1946 žilo v Bulharsku přibližně 170.000 Romů, 81 % této populace ve věku 15–29 let bylo v té době negramotných, zatímco 1,5 % dokončilo základní a 0,03 % sekundární nebo terciární vzdělání. O 34 let později, tedy v roce 1980, tvořila skupina negramotných mezi Romy ve věku 16–60 let 11 %, z nichž 40 % mělo dokončené základní vzdělání a zhruba 5 % mělo dokončené sekundární nebo vyšší vzdělání.³⁸

Tyto údaje ukazují na nesporné pokroky, jichž vzdělávací politika zaměřená na menšiny v Bulharsku v té době dosáhla. Přestože to nebyl maximální možný výsledek, o nějž úřady usilovaly, úspěchy lze připsat jejich vytrvalému úsilí v tomto ohledu.

36 Gospodin Kolev se narodil 20. ledna 1923 v jedné z romských čtvrtí ve Slivenu, do rodiny textilních dělníků. Už zmlada byl politicky aktivní jako člen Dělnického svazu mládeže. V roce 1944 se stal členem Bulharské komunistické strany. Byl to velmi vzdělaný muž s titulem z vojenské školy a práv. Od konce padesátých let až do roku 1990 měl na starost oddělení „menšinových otázek“ v takzvaném „velkém domě“, jak se říkalo Ústřednímu výboru Bulharské komunistické strany (Kolev 2003: 16). Z velké části se soustředil na problematiku cikánské menšiny. Na pozici odborníka na menšiny byl zvolen zčásti kvůli svému původu a z části kvůli svojí loajalitě vůči Bulharské komunistické straně. Nebyl tedy romským zástupcem v ÚV BKS, byl spíše člověkem, který dobře znal svou práci a byl si vědom svých povinností. Gospodin Kolev zemřel 6. ledna 2011 ve Slivenu. Viz též: *Kak Todor Živkov integrita ciganite*, dostupné z: soebg.com/2015/06/как-тодор-живков-интегрира-циганите.html [cit. 2017-02-16].

37 SAB, f. 35, i. 2, a. j. 70, s. 89.

38 ÚSA, f. 1 B, i. 55, a. j. 1348, s. 6.

Zaměstnanost

Dalším důležitým prvkem vládní politiky inkluze cikánské menšiny, která ve sledovaném období probíhala, byla zaměstnanost. Ta přímo souvisela s politickými a ekonomickými změnami, ke kterým v zemi došlo.

Před koncem druhé světové války (v roce 1944) se většina Romů živila jako řemeslníci. Ať už byli kočovní či usazení, jejich výrobky zaplňovaly malé, ale ekonomicky důležité, specifické segmenty trhu. Profesní specializace často úzce souvisela se způsobem života. Přesto byla některá řemesla provozována téměř všemi – usazenými, kočovnými i polokočovnými – podskupinami. Mezi všemi třemi typy komunit byli běžně k nalezení například klempíři (Marušiakova, Popov 1993: 145). Dalšími pro tuto populaci typickými řemesly byla výroba hřebenů, sít, košíků nebo kovových nástrojů pro řezbářství. Kromě toho chovali a cvičili medvědy nebo opice.

Ostatní, u nichž neexistovala tradice rodinných řemesel, pracovali jako námezdní dělníci v zemědělství.³⁹ Skupiny, které žily soustředěné ve městech, nacházely různá jiná povolání, například jako hudebníci,⁴⁰ kováři, čistíči obuvi nebo obuvníci, malíři, holiči,⁴¹ povozníci, vrátní, uklízeči a služebníci. V Slivenu byli Romové po několik generací zaměstnáváni v místních textilních továrnách (Tabakov 1911: 396; Georgijeva 1966: 25–49), nebo ve Vidinu⁴² v továrnách na dlaždice.

Koncem čtyřicátých let Romové pracovali také jako učitelé a ze správní jednotky Ichtiman máme z roku 1950 dokonce zmínku o cikánském starostovi. Uvádí jej zpráva Ministerstva vnitra, která popisuje jeho zapojení do obchodování na černém trhu. Tyto aktivity nebyly ve skutečnosti v padesátých letech nijak neobvyklé, a to v rámci celé společnosti.⁴³ U popisů způsobu obživy cikánského obyvatelstva můžeme v pramenech rovněž nalézt zmínky o spekulacích, obchodu, včetně obchodování na černém trhu, prodeji ukradeného zboží nebo handlování s dobytkem,⁴⁴ a to jak před 9. zářím 1944, tak v následující dekádě.

Některá řemesla byla mezi Romy rozvinutá do té míry, že ti, kdo je provozovali, se organizovali do profesních cechů, ať už šlo o kováře, obchodníky s dobytkem, výrobce hřebenů, chovatele medvědů, hudebníky, klempíře, výrobce košíků a různých nástrojů a další.⁴⁵ Cechy byly významné během období Osmanské říše,

39 ÚSA, f. 1B, i. 55, a. j. 1348, s. 153.

40 AMV, f. 13, i. 1, a. j. 122, s. 28.

41 AMV, f. 13, i. 1, a. j. 122, s. 34.

42 Státní archiv ve Vidinu (SAV), f. 122 K, i. 1, a. j. 122, s. 28.

43 AMV, f. 13, i. 1, a. j. 776, s. 34.

44 AMV, f. 12, i. 1, a. j. 1535, s. 55.

45 AMV, f. 2, i. 1, a. j. 729, s. 1.

přežily i po osvobození Bulharska (1877–1878;⁴⁶ viz Marušiakov a Popov 1993: 155) a v různých formách přetrvaly i po roce 1944, například jako tzv. kooperativy⁴⁷ nebo komunální podniky.

Prvním takovým výrobním družstvem byla „Železná ruka“ ve Slivenu, založená v roce 1946 „skupinou nadšených kovářů, příslušníků menšin“, tj. „Cikánů“.⁴⁸ Na počátku své existence družstvo produkovalo jednoduché nástroje pro zemědělství (jako například motyky a sekery), ale nepodařilo se mu dosáhnout významného finančního úspěchu. V roce 1950 zahájilo výrobu součástek k traktorům a pluhům z vyražených bomb. O tři roky později byly jako suroviny pro výrobu těchto produktů využívány staré železniční koleje. V období kolem konce padesátých let dosáhl počet členů družstva sto padesáti osob.

Ve stejné době v zemi působilo několik dalších dělnických družstev romských řemeslníků. Úřady se tento trend snažily kontrolovat a zároveň zvažovaly, které regiony by měly potenciál pro založení družstev nových. Podle jedné z těchto prognóz z konce padesátých let, bylo možné založit výrobní družstva s pracovníky cikánského původu ve městě Plovdiv (ve kterém bylo asi 60 železářů), ve městě Varna (pro 30 klempířů, podkovářů, výrobců vozíků, kovářů a výrobců seker), v Kolarovgradu (dnešní Šumen), ve kterém působilo 50 košíkářů, ve městě Preslav (pro 20 košíkářů), ve městě Samokov (50 kovářů a klempířů) atd.⁴⁹ Tato iniciativa byla na jedné straně v souladu s vládní politikou omezování soukromého podnikání a současně podporovala romské řemeslníky, kteří byli vystaveni tlaku masové tovární výroby, kvůli níž měli stále větší problémy při hledání odbytiště pro své řemeslné výrobky. Taková ochrana ze strany vlády umožňovala zajistit odbyt jejich výrobků, ale i přesto ne všichni řemeslníci projevíli o vstup do komunálních podniků zájem. Kromě toho až do konce sledovaného období existovala malá skupina lidí, kteří sice do družstev vstoupili, ale zároveň nadále udržovali své soukromé podniky, i když nelegálně.

V roce 1958 došlo k přísnému omezení svobodného pohybu a práva na provozování vlastního řemesla. Nařízení Rady ministrů č. 258/1958⁵⁰ vyžadovalo,

46 Osvobození Bulharska bylo výsledkem Rusko-turecké války z let 1877–78, která vedla k obnově Bulharského státu podle Sanstefánské mírové smlouvy ze 3. března 1878. Podle smlouvy Osmanská říše navrátila Bulharsku většinu území dobytého ve 14. století. Na Berlínském kongresu byla téhož roku přijata Berlínská smlouva (1878), a podle ní bylo území Bulharského státu zřízeného Sanstefánskou smlouvou rozděleno do tří částí: první částí bylo Bulharské knížectví, které fungovalo nezávisle, ale formálně bylo vazalem Osmanské říše, druhou část tvořila Východní Rumélie, autonomní provincie Osmanské říše. Třetí a největší část – celá Makedonie a Lozengrad – byla vrácena Osmanské říši. Dne 6. září 1885 se Východní Rumelie stala součástí Bulharského knížectví. V roce 1908 vyhlásilo Bulharsko nezávislost.

47 SAS, f. 616, i. 1, a. j. 85, s. 21.

48 SAS, f. 616, i. 1, a. j. 85, s. 21.

49 ÚSA, f. 136, i. 68, a. j. 67, s. 7.

50 Nařízení Rady ministrů č. 258 ze dne 17. prosince 1958 – Úprava problematiky cikánské populace v Bulharsku podle zprávy č. 1216 ze dne 8. října 1958. In: Oznámení Předsednictva Národního shromáždění, č. 104, 8. října 1958.

aby se kočovníci usadili ve venkovských a horských oblastech, které se potýkaly s nedostatkem dělníků. Nařízení se ve skutečnosti netýkalo jen kočovných Cikánů, ale všech Cikánů na území Bulharska. Toto byl první vládní dokument v historii Bulharska, který se do detailu zabýval určitými aspekty života této menšiny a podle kterého se měli všichni Cikáni usadit, pracovat, vzdělávat své děti a odvádět státu daně. Nařízení v mnoha směrech rozhodujícím způsobem ovlivnilo život romské populace. Proto bude zmiňováno i na dalších stránkách tohoto textu včetně další části, která se zabývá bydlením Romů a jejich sociálními podmínkami.

Ambiciózní cíl bulharské komunistické vlády vybudovat bulharský průmysl a zemědělství vyžadoval zejména dělníky, a Romové, spolu s dalšími etnickými menšinami žijícími v zemi, představovali právě potenciální pracovní sílu. Někteří z nich již po generace pracovali v textilních továrnách ve Slivenu, zatímco většina těch, kteří bydleli na vesnicích, měla tendenci pracovat v zemědělství. Existovala ale i skupina v rámci této menšiny, a to především kočovníci (v té době tvořili pouze 10% romské populace), kterou bylo potřeba přesvědčit, aby opustila svá tradiční řemesla a připojila se k nové dělnické třídě. Rovněž ji bylo potřeba proškolit pro potřeby určité konkrétní výroby. Při snaze o udržení některých Cikánů, kteří byli donuceni usadit se v zemědělských oblastech, na jednom místě, čelily úřady vážným problémům. Bývalí kočovníci nebyli vítáni ve městech a bylo jim dokonce oficiálně zakázáno usadit se v celé řadě regionálních center.⁵¹ Důvodem byly podle vysvětlení úřadů zločiny páchané kočovnými skupinami, stejně jako potřeba nekvalifikované práce v rozvíjejícím se zemědělství.

V souladu s vládním nařízením č. 258 byly výkonné výbory oblastních, okresních, městských a vesnických národních poradních skupin povinny sledovat cikánské obyvatele, „kteří nebyli zapojeni do společensky prospěšné práce, vedli potulný život nebo provozovali žebrotu nebo věšectví atd.“, a přijmout příslušná opatření, aby zajistili jejich podíl na práci v zemědělských a lesnických podnicích (bod 1 nařízení).⁵² Ministerstvo zemědělství a lesů bylo požádáno, aby na základě šetření stanovilo, které zemědělské podniky potřebují dodatečné pracovní síly. Ty pak měly přijmout „nejméně 1.000 cikánských rodin“, které měly být oficiálně přijaty jako obyvatelé sídel, ve kterých se podniky nacházely (bod 2 nařízení).⁵³ Dokument rovněž upravoval výstavbu domů pro nové pracovníky, zatímco bod 3 nařízení doporučoval správním radám družstevních zemědělských podniků v regionech, ve kterých pobývali nezaměstnaní Cikáni (nebo ti, kteří se nepodíleli na práci pro komunitu), aby tito „byli přijímáni do družstev se všemi právy a výhodami s tím spojenými.“⁵⁴ Tito nově

51 AMV, f. 26, i. 1, a. j. 433, s. 3.

52 Protokol z jednání Předsednictva Národního shromáždění, č. 104, 8. října 1958: 2.

53 Protokol z jednání Předsednictva Národního shromáždění, č. 104, 8. října 1958: 2.

54 Protokol z jednání Předsednictva Národního shromáždění, č. 104, 8. října 1958: 3.

přistoupivší členové byli rovněž podrobováni méně striktním procedurám při podávání žádostí o úvěr na bytovou výstavbu.

Nařízení se na různých místních úřadech po celé zemi setkal s různými postoji a přijetím. Někteří úředníci buď nejprve kočovníky žijící na jejich území vyháněli do sousedních oblastí, jiní se prostě rozhodli, že nařízení nebudou dodržovat, a umožnili kočovníkům svobodně opustit dané území. Jsou zdokumentovány i případy, kdy byli kočovníci naloženi do nákladních automobilů a převezeni přes hranici na území sousední oblasti.⁵⁵ Odpovědnost za jejich usazení tak byla přenesena na někoho jiného. V odpovědi na tyto praktiky řada dalších oblastí uzavřela hranice a odmítala cikánské kočovníky přijímat.

To vše zpočátku bránilo výkonu nařízení, ale protože tak či onak muselo být naplněno a protože řada malých farem v zemi potřebovala dělníky, proces usazování kočovných Romů začal být postupně realizován, a to i přesto, že se během jeho realizace projevilo mnoho dalších problémů. V první řadě by měla být zdůrazněna již dříve zmíněná neochota kočovníků přijmout tato nová omezení. Většina z nich se během prvních let uplatňování tohoto nařízení stále pohybovala z místa na místo a pokoušela se hledat odbyt pro své řemeslné výrobky. Ti, kteří začali pracovat v zemědělských podnicích, zase nelibě nesli tamní malé odměny a tvrdou práci.

V druhé řadě vedoucí zemědělských podniků upozorňovali na to, že kvalita práce, kterou bývalí kočovníci odváděli, byla poměrně nízká.⁵⁶ Stěžovali si jak na drobné krádeže, ke kterým v jejich podnicích docházelo, tak na napětí, které některé cikánské rodiny přinesly mezi své kolegy a sousedy. Někteří z bývalých kočovníků pravidelně navyšovali své rodinné rozpočty prodejem svých řemeslných výrobků, věštili, žebrali a dopouštěli se drobných krádeží zemědělské produkce nebo domácích zvířat. Podle některých policejních zpráv z roku 1960 v důsledku jejich potulky ve třech vesnicích v okrese General Toševo (Gaber, Gešanovo a Uzovo) „nezbyly žádné slepice.“⁵⁷ Bývalí kočovníci byli často obviňováni z toho, že nechodí do práce, což ještě více frustrovalo jejich zaměstnavatele a spoluobčany. Nakonec některé kočovné skupiny i navzdory zákazům opustily své vesnice a vrátily se na venkovské cesty a silnice, dokud je místní úřady nepřinutily k návratu a opětnému usazení. Začaly se ukazovat trhliny⁵⁸ v systému a někteří bývalí kočovníci začali této situaci využívat, třebaže jen na omezenou dobu.⁵⁹

55 AMV, f. 26, i. 1, a. j. 530, s. 4.

56 AMV, f. 26, i. 1, a. j. 569, s. 64.

57 AMV, f. 26, i. 1, a. j. 748, s. 5/13.

58 Některým z nich se například podařilo si opatřit povolení k výkonu řemeslných prací pro různé zemědělské podniky. To jim umožnilo legálně kočovat a, jak uvádějí prameny, současně páchat trestné činy.

59 AMV, f. 26, i. 2, a. j. 235, s. 4-5.

Je nutné zmínit, že za některá z výše uvedených selhání nesou odpovědnost i místní političtí představitelé. Archivy z konce padesátých a začátku šedesátých let svědčí o tom, že na mnoha místech nebylo pro nově příchozí k dispozici bydlení a to, které jim bylo poskytnuto, bylo často v otřesném stavu. Současně mnohé podniky odmítaly své nové pracovníky podpořit v získání regulovaného úvěru určeného dle vládního nařízení č. 258/1958 na výstavbu rodinných domů.⁶⁰

Slabým bodem politiky sedentarizace byla skutečnost, že Romové byli někdy zaměstnáváni pouze v teplejších měsících roku, zatímco po celou zimu zůstávali nezaměstnaní⁶¹ a bez příjmu. Jak úřady přiznávaly, „to je dohánělo k páchání trestných činů.“⁶²

Celkově se dá říci, že někdy byli na vině zaměstnavatelé, zatímco v jiných případech padala vina na zaměstnance. Je třeba poznamenat, že zaměstnavatelé byli nespokojeni především s bývalými kočovníky, kteří byli nuceni usadit se, a postrádali potřebné znalosti a zkušenosti pro plnění zadávaných zemědělských prací.⁶³ To bylo ve skutečnosti hlavním důvodem, proč místní úřady dávaly raději práci již usazeným členům této menšiny, protože ti se vyznačovali tím, že měli lepší pracovní disciplínu a znalosti o zemědělství. Tito pracovníci se poměrně dobře přizpůsobili svým pozicím v nově vzniklých státních zemědělských podnicích (*Dāržavni zemedelski stopanstva* – DZS), družstevních zemědělských podnicích (*Trudovo kooperativni zemedelski stopanstva* – TKZS) a v podnicích lesního hospodářství (*Gorski stopanstva*) a tak byli zaměstnavateli upřednostňováni. Mnohým z nich se podařilo přizpůsobit své životy práci v těchto podnicích, zajistit si levné úvěry, postavit si v blízkosti podniku domy a vychovávat zde své děti.

Situace v oblasti zaměstnanosti bývalých kočovníků vypadala v polovině šedesátých let, tj. 5 let po přijetí nařízení, takto:⁶⁴ Většina bývalých kočovníků z Blagoevgradského okresu pracovala v TKZS a DZS, zatímco malá část z nich pracovala v průmyslových podnicích. Sedmnáct lidí pracovalo v TKZS, dva ve stavebnictví a jeden jako nekvalifikovaný pracovník. V okrese žilo 12 rodin. Pracovali všichni muži i některé ženy.⁶⁵ V okrese Varna působilo v TKZS 177 rodin, 15 v DZS a 18 v průmyslu.⁶⁶

60 AMV, f. 26, i. 1, a. j. 748, s. 2.

61 V socialistickém Bulharsku platila pracovní povinnost. Všichni museli pracovat, a to včetně občanů se zdravotním postižením. Podle této vládní politiky byla nezaměstnanost Romů v zimních měsících stejně nepřijatelná jako kriminální činnost.

62 AMV, f. 26, i. 1, a. j. 748, s. 6.

63 U nuceně usazených kočovníků převládalo zaměstnání v zemědělství. Mezi hlavní důvody patřila naléhavá potřeba pracovníků v zemědělství, a to zejména v regionech, které nebyly hustě osídleny. Významným faktorem bylo i neúplné základní vzdělání většiny kočovníků, vzhledem k němuž nebyli zcela vhodnými kandidáty pro zaměstnání v průmyslu. Některé skupiny mezi těmito 15.000 kočovníky byly také známy tím, že se dopouštěly kriminální činnosti. Proto úřady dávaly přednost jejich usazování v obcích, kde bylo možné je snadněji kontrolovat.

64 Vybrané regiony jsou z různých částí Bulharska. Budou použity jako reprezentativní vzorek.

65 AMV, f. 26, i. 1, a. j. 936, s. 1.

66 AMV, f. 26, i. 1, a. j. 936, s. 9.

Okres Vidin na svém území ubytoval 41 rodin kočovníků, většinu z nich v rámci různých pracovních skupin při místních TKZS. Někteří v letní sezóně vyráběli cihly, ať už pro soukromé osoby nebo pro potřeby TKZS. Malá část pracovala v železniční výstavbě v rámci okresu, zatímco ostatní vykonávali klempířské řemeslo.⁶⁷ Pracovala i velká část žen a některé rodiny s mnoha dětmi „dostávaly zálohy od TKZS, aby si mohly obstarat jídlo.“⁶⁸

Kočovné rodiny, které přišly do okresu Vraca, byly ubytovány zejména v tamních vesnicích a zaměstnány v TKZS a DZS. Několik z nich pracovalo ve stavebnictví nebo v průmyslu.⁶⁹

V okrese Gabrovo pracovali bývalí kočovníci v „Komunálních službách“, průmyslových podnicích a DZS. Během léta bylo 10 osob zaměstnáno v továrně na konzervy v městečku Sevlievo, dva lidé se živili jako soukromí povozníci.

Zpráva Ministerstva vnitra z roku 1965 uváděla: „...nemáme zde žádné Cikány, kteří by odmítali pracovat, pokud je jejich zdravotní stav dobrý. Existují výjimky mezi některými ženami, které odmítají pracovat v letní sezóně. Stálé zaměstnání má 7 osob.“⁷⁰

Proces hledání práce pro usazené romské skupiny byl od začátku šedesátých let stejný jako u kočovníků – byly vytvářeny seznamy, které stanovovaly počet zaměstnaných a nezaměstnaných v každé vesnici nebo městě.

Podle informací Sekretariátu Národní rady Vlastenecké fronty bylo v bulharských průmyslových a zemědělských odvětvích v roce 1961 zaměstnáno 18.000 Cikánů v průmyslových podnicích, téměř 7.000 na stavbách, více než 72.000 v komunálních družstvech a 57.000 v TKZS a DZS.⁷¹ Počet romského obyvatelstva byl v té době odhadován zhruba na 210.000.

Jak ukazují statistiky, největší procento Romů žilo na venkově (70 %) a bylo zaměstnáno v zemědělství, zatímco práce v továrně byla nejčastějším prostředkem k zajištění živobytí ve městech. Tato pracovní místa obsazovaly i děti, které absolvovaly speciální školy s důrazem na profesní přípravu. Někdy do zaměstnání nastupovaly příliš brzy – i před dosažením 16ti let. Dětem, které nedosahovaly zákonného věku, aby mohly být oficiálně zaměstnány, byly poskytovány další kurzy, zvyšující jejich kvalifikaci (*Nov păt* 1960, 7). Takové děti mnohdy pracovaly pod dohledem starších pracovníků, především Bulharů, kteří je měli zaučovat a seznamovat je se specifiky jejich profese.

Úřady se snažily děti podporovat v tom, aby pokračovaly ve vzdělávání. Noviny *Nov păt* neustále zveřejňovaly informace o různých kurzech ve specializovaných a odborných

67 AMV, f. 26, i. 1, a. j. 936, s. 13.

68 AMV, f. 26, i. 1, a. j. 936, s. 14.

69 AMV, f. 26, i. 1, a. j. 936, s. 27.

70 AMV, f. 26, i. 1, a. j. 936, s. 33.

71 SAB, f. 35, i. 2, a. j. 70, s. 86.

školách. Je zajímavé si všimnout, že se většina inzerovaných pozic týkala konkrétních řemesel ať už v zemědělství, nebo v textilním, dřevařském, potravinářském a těžebním průmyslu (*Nov pát* 1973, 5). Ministerstvo školství a kultury v těchto kurzech každoročně vyčleňovalo určitý počet míst pro romské studenty odborných škol (*Nov pát* 1960, 7).

Velká část Romů také pracovala v řemeslnických družstvech (komunálních službách a malých řemeslných podnicích), která spojovala řadu různých řemesel a služeb pod jednou střechou. Ta byla průběžně zřizována v průběhu padesátých a šedesátých let všude tam, kde existovaly vhodné podmínky zejména pro romské řemeslníky. Později byla podobná družstva zakládána za účelem zaměstnávání některých zdravotně postižených bulharských občanů ze všech etnických skupin.

Společnou formu organizace a řízení používaly také dopravní služby známé jako „Dopravci a stěhováci“ (*Nov pát* 1962, 8), které působily v různých městech. Obvykle zaměstnávaly romské muže, ale existují důkazy o tom, že se v tomto fyzicky náročném povolání uplatňovaly také romské ženy.

Mezi další odvětví s velkým počtem romských zaměstnanců patřily v městském prostředí úklidové služby „Čistota“, společnost „Parky a zahrady“ (*Nov pát* 1959, 12) a služby zaměřené na sběr druhotných surovin k recyklaci (*Nov pát* 1959, 8).

Jak již bylo zmíněno, socialistické období se v Bulharsku vyznačovalo zvýšenou industrializací v kombinaci s rozsáhlou výstavbou továren, podniků, bytových komplexů a podobně. Všechny tyto činnosti byly v tisku označovány společným názvem „socialistická výstavba.“ V říjnu 1959 nastínilo Plénium Ústředního výboru Bulharské komunistické strany rozsáhlý program rozvoje stavebního sektoru s předpokladem zvýšení celkového objemu investic do výstavby v roce 1960 na 7,5 miliardy leva (*Nov pát* 1960, 3). Mezi prioritní projekty patřily například výstavba tepelné elektrárny Marica-Iztok v oblasti Stara Zagora, turistické letoviště „Slunečné pobřeží“ u Nesebaru (jehož výstavba v této době právě začínala), ocelárny Kremikovci (*Nov pát* 1959, 12), továrna na výrobu dusíkatých hnojiv poblíž města Stara Zagora, závod na hutní zpracování olova a zinku u města Plovdiv a ropná rafinérie v blízkosti města Burgas. Mezitím se blížilo dokončení cementárny u vesnice Beli Izvor (Vračanská oblast), stejně jako dokončení skláren nedaleko města Razgrad, továrny na autobaterie u města Pazardžik, rozšíření Stalinových chemických závodů ve městě Dimitrograd, Leninových oceláren ve městě Dimitrovo (dnešním Perniku, viz *Nov pát* 1960, 3) a dalších. Všechny tyto rozsáhlé projekty vyžadovaly další pracovní síly ve stavebnictví, které během celého sledovaného období patřilo mezi nepřetržitě a intenzivně se rozvíjející sektory ekonomiky.

Romové v Bulharsku se na těchto procesech podíleli jako stavební dělníci, a to především prostřednictvím zařazení do takzvaných „stavebních praporů“,⁷²

72 Stavební prapory byly součástí Bulharské lidové armády, ve které svou povinnou vojenskou službu vykonávala velká část bulharských menšin (Romové, Turci atd.). Tyto typy vojenských jednotek byly zapojovány především do výstavby silnic, továren a velkých průmyslových závodů.

jejichž divize byly zakládány po celé zemi. „Stavební prapory“ se nepodílely jen na výstavbě továren, podniků a sídlišť, ale i silnic, železnic, vodních nádrží a podobně. Lidé, kteří vykonávali svou povinnou vojenskou službu v těchto útvarech, měli příležitost rozšířit si svoje teoretické i praktické znalosti prostřednictvím speciálně navržených vzdělávacích divizí nebo škol. Každoročně byli školeni jako stavitelé, montéři, mechanici, řidiči, obsluha těžkých strojů a tak dále (*Nov păt* 1974, 6). V polovině sedmdesátých let tyto školy nabízely kurzy v téměř 30 různých oborech (*Nov păt* 1974, 6).

Úřady se snažily motivovat alespoň část dělníků, vyškolených během povinné vojenské služby, aby si hledali stálá zaměstnání právě ve stavebnictví. Různé školy, které poskytovaly vzdělání v rámci armádních struktur, rovněž usilovaly o uspokojení rostoucích potřeb projektů výstavby nových výrobních závodů. Nešlo jen o zedníky, štukatéry, montéry ocelových konstrukcí, betonáře, ale i o experty v některých „nových profesích“, jako byla obsluha těžkých strojů (rypadel, drtiček, buldozerů, válců, tahačů), instalatéri, topenáři, elektrikáři, izolátoři nebo strojní mechanici (*Nov păt* 1969, 3). Někteří z odvedených branců, kteří sloužili ve „stavebních praporech“, tak byli vybízeni, aby se na konci své vojenské služby stali instruktory praktické výuky. Měli učit na různých technicky zaměřených školách po celé zemi a později se připojit k novým důležitým stavebním projektům jako stálí dělníci.

Další kádry pro práci ve stavebnictví mezi již vzdělanými dělníky ze „stavebních praporů“ se v rámci této cílené politiky získávaly i díky nabídce dalších výhod. Například dělníci, kteří podepsali tříletou smlouvu na práci ve stavebnictví, mohli být propuštěni z vojenské služby o 6 měsíců dříve. Tuto praxi upravovalo nařízení Rady ministrů č. 310 (*Nov păt* 1969, 3). Na jedné straně poskytl tento způsob mnoha Romům (stejně jako Bulharům a Turkům) možnost vyhnout se vojenské službě a zároveň příležitost získat profesní kvalifikaci, a na druhé straně zajistil stavebnímu sektoru vyškolené a tolik potřebné pracovníky.

Úřady nicméně přiznávaly (*Nov păt* 1967, 2), že pro cikánské obyvatelstvo nebyly pracovní příležitosti v zemědělství a stavebnictví navzdory těmto výhodám příliš lákavé, a to až do konce sledovaného období. Počet sezónních dělníků zároveň zůstával stejný, přičemž velká část Romů pracovala sezónně v různých městech po celém Bulharsku. Mezi nimi byli i ti, kterým se podařilo udržet svá řemesla, například medvědáři a chovatelé opic. Jejich činnost byla rovněž závislá na cestování po celé zemi. Po roce 1958 však i tito lidé provozovali svou činnost především v jarních a letních měsících a pro chladnější část roku nacházeli alternativní pracovní uplatnění.

Někteří Romové podnikali i cesty do vzdálenějších destinací. Patřili mezi ně ti, kteří pracovali v zahraničí, například v dřevařském průmyslu v Republice Komi (autonomní republika v rámci SSSR; viz Marušiakova, Popov 1993: 125; Pašova 2002: 101). Ta patřila mezi populární destinace mnoha bulharských občanů (*Nov*

pát 1978, 12). Mnoho mladých lidí odjelo do SSSR jako členové brigád mládeže, Komunistického svazu mládeže nebo Bulharské komunistické strany. Mezi nimi byli i Romové zaměstnaní jako horníci ve městě Dzeržinskij v Moskevské oblasti (*Nov pát* 1959, 2) nebo jako dělníci na bavlníkových plantážích a v továrnách jižního Kazachstánu (*Nov pát* 1960, 8).

Do zemí bývalého východního bloku cestovali i romští umělci. Tanečníci ze sofijského souboru „Roma“ byli například spolu s dalšími umělci vybráni Ministerstvem školství a kultury, aby v roce 1959 absolvovali turné po Německé demokratické republice (*Nov pát* 1959, 4). Někteří vzdělaní Romové rovněž cestovali mimo Bulharsko jako hudebníci, představovali ale jen malou část romských hudebních talentů v zemi.

Úřady se během období socialismu vědomě snažily podporovat vznik bulharské cikánské inteligence, zahrnující lékaře, učitele, právníky, vojenský personál, spisovatele a novináře. V porovnání s jinými etnickými skupinami v Bulharsku byl podíl těchto profesí mezi romskou populací nižší. Tito vzdělaní Romové byli do značné míry právě produktem kampaně na podporu gramotnosti, která probíhala po celé zemi. Jak oznamovaly noviny *Nov pát*, jen během 19ti let od politických změn po 9. září 1944 dokončilo vysokoškolské vzdělání 450 mladých Cikánů (*Nov pát* 1963, 10). Jen v okrese Vidin mělo v roce 1975 vysokoškolský diplom 13 Cikánů. Čtyři z nich promovali jako lékaři, jeden jako zubař, jeden jako právník, tři jako inženýři, dva absolvovali konzervatoř a ze dvou se stali učitelé.⁷³

Úspěšné Cikány, stejně jako ty, kteří měli touhu se vzdělávat, prezentoval *Nov pát* jako pozitivní příklady. Nicméně většina cikánského obyvatelstva byla za socialismu zaměstnána jako nízkokvalifikovaná pracovní síla. Úřady se usilovně snažily tuto situaci změnit, ovšem nikoliv s ohledem na příslušníky této menšiny, ale protože potřebovaly určité specialisty v konkrétních odvětvích bulharského průmyslu (*Nov pát* 1960, 4; 1960, 5; 1973, 7; 1978, 5; 1964, 7; 1960, 5; 1967, 6).

Celkově byli Romové v období mezi lety 1944–1989 aktivně zapojeni do pracovního života v celé zemi. Velké procento z nich nemělo vyšší kvalifikaci, byli mezi nimi ale i tací, kteří byli hrdí na své profesní úspěchy. Tyto úspěchy byly z velké části záležitostí osobní volby – země potřebovala kvalifikovanou pracovní sílu a podporovala osobní růst. Za těchto podmínek využila řada Romů příležitosti, která jim byla poskytnuta.

73 SAV, f. 3326, i. 1, a. j. 637, s. 12.

Životní podmínky

Po osvobození Bulharska (1877–1878) zažívala města rychlý růst a ti, kdo byli zvyklí žít v cikánských čtvrtích na okraji města, se nyní ocitli blízko nových městských center. Ceny pozemků, na nichž byly vybudovány pouze cikánské chatrče, začaly stoupat, a jejich obyvatelé se přesídlili na „nové“ periferie (Marušiakova, Popov 1993: 56).

Například jedna z romských sídelních komunit v Sofii se v roce 1878 nacházela v blízkosti Katedrály svatého Alexandra Něvského (Marušiakova, Popov 1993: 156). Po roce 1888 byla přesunuta daleko od centra města (Mizov 2006a: 2), na nové místo v oblasti Koňovica, která v té době byla městskou loukou. Tento přesun byl počátkem vzniku nové velké cikánské čtvrti, do které byli přesídlení Romové z dalších tří různých cikánských čtvrtí v Sofii (Čukur, Šach a Chadži Manūv most; viz Mizov 2006a: 2). Ke konci třicátých let 20. století došlo k rozdělení této sídelní struktury do dvou čtvrtí „Koňovica“ a „Tatarli“. Někteří Romové byli opět donuceni tyto čtvrti opustit a stali se tak prvními obyvateli dnešní čtvrti „Fakulteta“, která v době svého vzniku ležela mimo Sofii (Marušiakova, Popov 1993: 157).

Praxe soustřeďování a přesídlování cikánského obyvatelstva na okraje měst nebo do sousedních vesnic, ze kterých se později staly součástí rostoucího města, byla rozšířená po celé zemi. Typickým příkladem je historie velké cikánské čtvrti „Stolipinovo“ ve městě Plovdiv. Podle dobových zdrojů se cikánská čtvrť bezprostředně po osvobození nacházela „východně od tří kopců nedaleko náměstí Bej Medžit“ a byla tvořena jednoprostorovými domky z nepálených cihel, její ulice byly v zimě plné bláta, v létě zase plné prachu (Šivačev 1994: 88). Rozsáhlá epidemie spalniček v této čtvrti v roce 1889 byla důvodem, proč se vláda rozhodla Cikány odtud vystěhovat do nově vytvořené vesnice „Ježící 2 kilometry východně od města a pojmenované podle generála Stolypina“ (Šivačev 1994: 88). V roce 1930 byli do již založené čtvrti „Stolipinovo“ přestěhováni také Romové ze čtvrti „Kjučuk Pariž“ (Marušiakova, Popov 1993: 157). Po přijetí nařízení Rady ministrů č. 258/1958 se zde usadili i někteří kočovní Romové. Dnes je Stolipinovo rozsáhlá čtvrť ve městě Plovdiv, obývaná výhradně Romy.

Premistování celých cikánských čtvrtí (poměrně často za hranice měst) pokračovalo i během období socialismu, přestože byla tato praxe kritizována jako špatná už v padesátých letech. Pracovníci Ministerstva vnitra často ve svých zprávách z roku 1965 vyjadřovali obavy, že takové koncentrace ve velkých sídlištních celcích zabraňují předcházení a řešení kriminality.⁷⁴ Místní úřady jednomyslně zastávaly názor, že koncentrace cikánského obyvatelstva brání kontrole vzniku epidemických onemocnění a ztěžují jejich integraci.⁷⁵ Z řady komplexních důvodů však přesto přesídlování Romů pokračovalo.

74 AMV, f. 26, i. 1, a. j. 936, s. 21 – 11, 46.

75 SAS, f. 616, i. 7, a. j. 138, s. 10; ÚSA f. 1B, i. 40, a. j. 446, s. 5.

Cikánské čtvrti byly zpravidla neblaze proslulé svým neuhlazeným vzhledem, nadměrnou hustotou výstavby a někdy také chybějící kanalizací i tekoucí vodou nebo nevyhovujícími toaletami (*Nov päť* 1961: 11).⁷⁶ Situace v některých z těchto neregulovaných čtvrtí byla tak špatná, že pro úřady bylo mnohem jednodušší a i efektivnější přemístit jejich obyvatele do nově vybudovaných čtvrtí místo toho, aby vynakládaly úsilí na zkvalitňování těch stávajících. Do míst, která nebylo možno přestěhovat, směřovalo po roce 1945 úsilí zaměřené na zlepšení infrastruktury (vybudování systémů nakládání s odpady, kanalizace, prodejen potravin, mateřských škol atd.).⁷⁷ Snahy o regulaci a zkvalitňování čtvrtí, které nebyly zahrnuty do nových stavebních plánů, pokračovaly, přestože realizace takových zlepšení byla časově náročná.

V období mezi lety 1958 až 1989 mohou být identifikovány tři hlavní etapy procesu, který měl vést ke změně životních podmínek Cikánů.

První etapa (1958–1965) zahrnovala usazení téměř 15.000 kočovníků (přibližně jedné desetiny z celé tehdejší romské populace), kteří měli možnost získat půjčky od Bulharské investiční banky na výstavbu vlastních domů. Tento postup byl následně nabídnut i již usazeným a zaměstnaným Romům, kteří vyjádřili touhu postavit si své vlastní domy. To vše bylo doprovázeno postupným zlepšováním starých čtvrtí a budováním nových.

Druhou etapu (1965–1978) procesu charakterizovala zvýšená komunální výstavba napříč celou zemí. Romům byly v tomto období poskytovány byty, a to obvykle v panelových domech na sídlištích postavených v oblastech, ve kterých již dříve žili.

Třetí etapa (1978–1989) byla spojena s rezolucí č. 1360 Sekretariátu Ústředního výboru Bulharské komunistické strany „Za další zvýšení pracovní výkonnosti bulharských Cikánů a jejich aktivnější zapojení do budování rozvinuté socialistické společnosti“ z roku 1978, která nařizovala zahájení politiky rozptylu Cikánů mezi bulharskou populací. Na základě této politiky byli Romové ubytováni v panelových domech po boku svých bulharských sousedů. Tato praxe ovšem nebyla příliš častá a Romové byli i nadále přesídlováni převážně po celých skupinách. V letech „Obrodného procesu“ (1984–1989)⁷⁸ místní úřady vybudovaly

76 SAS, f. 616, i. 1, a. j. 87, s. 201.

77 SAS, f. 616, i. 7, a. j. 138, s. 9–10.

78 Obrodný proces, známý také jako Kampaň znovuzrození (bulharsky: Възродителен процес - *Vъzroditelen proces*), byl oficiálním názvem nucené asimilace bulharské muslimské menšiny (900.000 lidí, tedy 10 % celkového obyvatelstva). Asimilovat se měli mimo jiné změnou svých tureckých a arabských jmen na jména bulharská. Muslimové měli rovněž zakázáno praktikovat své zvyky, náboženství nebo používat svůj jazyk. Proces se odehrával v letech 1984 – 1989 pod komunistickou vládou Todora Živkova. Ve skutečnosti začal přejmenováním muslimských Bulharů, kteří byli nuceni změnit si svá jména již v roce 1972. Později byli nuceně přejmenováni i muslimští Romové, a to v letech 1981 – 1983. Název „Obrodný proces“ byl však použit až poté, co byla ke změně jmen donucena největší část muslimů v Bulharsku – etničti Turci. Po politických změnách v roce 1989 si všichni muslimové v Bulharsku mohli znovu nechat změnit svá jména na turecká nebo arabská.

betonové zdi kolem některých čtvrtí (*mahal*) s vysokou koncentrací cikánského obyvatelstva, aby skryly zanedbaný vzhled těchto míst.

Výše zmíněná vyhláška Rady ministrů č. 258/1958 hrála rozhodující úlohu během prvních dvou fází integračního procesu. Upravovala poskytování „levného a hygienického ubytování“ pro „nové obyvatele“, kteří měli stabilní zaměstnání ve vládních zemědělských a lesnických podnicích. Za tímto účelem vyčlenilo Ministerstvo zemědělství a lesů přibližně 4 miliony leva (Kolev 2010: 157–158).

Místní úřady byly povinny vyčlenit volné pozemky pro výstavbu domů pro „bývalé kočovníky nebo Cikány, kteří se přestěhovali z jiných sídel a mají trvalé zaměstnání a registraci na území obce“, zatímco Bulharská investiční banka jim měla poskytnout úvěr na bytovou výstavbu ve výši 5.000 leva, a to bez jakéhokoliv příspěvku od příjemců (Kolev 2010: 159–160).

Přesídlování Romů z různých oblastí (například jejich vystěhování ze čtvrti Koňovica nebo bulváru Stambolijski z počátku šedesátých let) mělo být podle centrálního plánu doprovázeno nabídkou nových bytů. Za tímto účelem měla rada města Sofie právo využívat materiál ze zbořených budov (Kolev 2010: 159–160), a to za podmínky, že dodrží „všechny architektonické, urbanistické a hygienické požadavky v celé stavbě“ (Kolev, 2010: 159–160). Staré domy byly zbourány a rodiny z bulváru Stambolijski přemístěny do nových bytů, postavených za hranicemi hlavního města poblíž obce Filipovci (dnešní součást Sofie), kde bylo ubytováno v celkem dvou stovkách domů téměř 1.000 Romů. Nové byty však v počáteční fázi sestávaly jen ze dvou místností a v místě nebyla vybudována kanalizace (Kolev, 2010: 22–23).

Postupného zlepšování životních a hygienických podmínek, ve kterých Romové žili, bylo dosahováno i pomocí různých dezinfekčních programů a urbanizace cikánských čtvrtí (Kolev, 2010: 159–160), jako byly různé sanitární akce a protiepidemická opatření (očkování, hubení hmyzu – vší, blech), které měly zabránit výskytu a šíření infekčních chorob a parazitů v prostředí cikánských čtvrtí (Kolev, 2010: 160).

Tyto plány byly poprvé představeny v navrhovaném programu zlepšování životních podmínek bulharských Cikánů podle nařízení č. 258 /1958. Jejich realizace byla zahájena poměrně rychle a některé první výsledky nebyly příliš uspokojivé. Díky novým předpisům se ale mnoha lidem podařilo zlepšit své životní podmínky, a to jak na venkově, tak ve městech.

Vláda se pokoušela pohyb Cikánů kontrolovat a neumožňovala jim, aby si sami vybrali místo, na kterém se usadí. Museli žít a pracovat tam, kde byli zapotřebí. Jak již bylo řečeno, většina z nich pracovala v zemědělském sektoru. Mnohým z nově usazených kočovníků se tak podařilo získat zaměstnání. Ti „problematičtější z nich“ byli pod dohledem místních úřadů. Podle zpráv Ministerstva vnitra, které se týkaly průběhu, jak bylo plněno nařízení č. 258/1958 v různých

okresech země, měli být kočovníci v případě útěku vráceni „tam, odkud přišli.“⁷⁹ Obzvláště striktně se postupovalo v otázce Cikánů,⁸⁰ kteří nelegálně pobývali na území velkých měst, jako byla Sofie, Varna nebo Plovdiv. Již od konce padesátých let úřady tyto lidi identifikovaly a nařizovaly jim vrátit se ve lhůtě 10 dnů do původního místa pobytu. Ti, kteří nařízení neuposlechli, čelili různým administrativním následkům, zatímco těm, kdo toto nařízení ignorovali systematicky, hrozil trest internace v „pracovně nápravném zařízení“, tzv. TVO, tedy v bulharských komunistických „koncentračních táborech“.⁸¹ Cikánům bylo zakazováno usazovat se nejen ve velkých městech, ale i v některých příhraničních oblastech. Toto omezení se týkalo především těch kočovníků, kteří se dopouštěli trestných činů. Podle úřadů to byl způsob, jak zabránit jejich útěku přes hranice. Tato opatření byla uplatňována na všechny, kdo byli považováni za „nepřátelské vůči lidové vládě, kriminálníky, recidivisty atd.“ a byla v souladu s politikou vydávání cestovních pasů a režimem ochrany hranic Bulharské republiky na konci padesátých let.⁸² Úřady se snažily přesídlovat dokonce i Cikány, kteří měli trvalé bydliště ve městech (zvláště pokud se dopouštěli kriminálních činů nebo byli nezaměstnaní),⁸³ a to do vesnic nebo jiných měst s větším množstvím pracovních příležitostí, ve kterých bylo také jednodušší držet je pod dohledem a „převychovávat“ je.⁸⁴ Podle „Vyhlášky o boji proti výtržnictví“ z počátku šedesátých let bylo z velkých měst jako Sofie, Plovdiv, Varna a další vystěhováno mnoho členů různých etnických skupin, včetně Romů, obviňovaných z páchání kriminální činnosti. Někteří z nich byli vyhoštěni společně se svými nevinnými příbuznými. To byl například případ čtvrti „Tatarli“ z roku 1962.⁸⁵ Podobně tomu bylo na počátku sedmdesátých let ve Slivenu, jednom z měst s největším

79 AMV, f. 26, i. 1, a. j. 659, s. 34.

80 V socialistickém Bulharsku platilo to, že pokud chtěl někdo žít a pracovat v určitém městě, musel v něm být zaregistrován. Registrace byla udělována při narození, sňatku, nebo těm, kdo v daném místě pracovali. Občané, kteří tuto registraci neměli, mohli město navštívit, ale nesměli v něm pracovat nebo dlouhodobě pobývat. Lidé, kteří tak činili bez registrace, byli považováni za „nelegální obyvatele“.

81 AMV, f. 26, i. 1, a. j. 659, s. 34.

82 AMV, f. 26, i. 1, a. j. 659, s. 16.

83 Nezaměstnanost byla v socialistickém Bulharsku nepřípustná. Všichni občané socialistického Bulharska museli mít stálou práci, odvádět daně a být řádnými členy socialistické společnosti. Lidé, kteří nepracovali, stáli mimo systém a byli považováni za podezřelé. Byli vyzýváni k tomu, aby si hledali práci v jiných městech a vesnicích v zemi.

84 Ve skutečnosti byla stejná politika uplatňována na všechny občany Bulharska. Většina lidí preferovala život ve velkých městech, ale povinná registrace volbu místa pobytu znemožňovala. Zároveň trpěly některé regiony nedostatkem odborníků a dalších pracovníků. Proto bylo mnoho mladých absolventů vysokých škol po absolutoriu na dva roky posíláno do práce ve vesnicích nebo menších vzdálených městech, aby zde zmírnili jejich chronickou potřebu lékařů, učitelů atd. Co se týče Romů, některé úřady se snažily přesídlovat ty z nich, kteří neměli řádnou práci nebo byli obviněni z páchání kriminality. Stejná opatření platila i pro etnické Bulhary, kteří měli problémy se zákonem nebo byli nezaměstnaní.

85 AMV, f. 12, i. 1, a. j. 971, s. 4 – 5, a. j. 40, s. 12. V polovině šedesátých let byly dekrety o vystěhování zrušeny a mnoho obětí se mohlo vrátit do svých původních bydlišť. Mezi nimi bylo i mnoho romských rodin.

počtem Romů v Bulharsku. Místní úřady zde využily zdejších špatných životních podmínek jako argumentu pro rozsídlení Cikánů do okolních vesnic.⁸⁶ Jak však samotné úřady připouštěly, tato opatření nevedla vždy k trvalým výsledkům, neboť mnozí z Romů našli způsob, jak se do svých rodných měst vrátit.

Rozvoj tzv. cikánských čtvrtí se potýkal také s některými dalšími obtížemi, neboť prostředky přidělené Bulharskou investiční bankou na výstavbu bytů byly příliš nízké. Stačily pouze k budování jednoprostorových obydlí rozšířených o kuchyň, ve kterých žily celé rodiny, někdy i několik generací. Přestože byly vyrobeny z levného materiálu, pro chudé Romy představovaly tyto domky příležitost vybudovat si své vlastní domovy. Jejich potřeby ale zcela nevyřešily. Mnoho domů v těchto čtvrtích bylo nelegálně rozšiřováno přistavěním další místnosti, která byla určena pro rodinu syna nebo dcery.⁸⁷ Takové činy nevratně měnily přijaté urbanistické plány. Přelidnění a nelegální stavby v těchto místech zůstaly nevyřešeným problémem až do konce sledovaného období.⁸⁸

Přesto všechno byl postup úřadů krokem kupředu. Kromě vodovodní a kanalizační infrastruktury, obchodů s potravinami a školek byla v cikánských čtvrtích ve velkých městech zřizována i zdravotní střediska. A i když k tomu docházelo jen velmi zřídka, dobře udržované cikánské domy mohly obdržet uznání „příkladné domácnosti“ (*Nov päť* 1971, 1).⁸⁹

Ubytování Romů v nově postavených bytových domech začalo zkraje šedesátých let. Zpočátku byl tento postup uplatňován jako forma odškodnění pro osoby, jejichž majetek byl vyvlastněn například z důvodu realizace nových urbanistických plánů zaměřených na konkrétní cikánské čtvrti a přesídlování jejich obyvatel. To byl v pozdních padesátých letech i případ obce Filipovci. Právě do ní bylo přestěhováno mnoho rodin z různých cikánských čtvrtí v Sofii.

Mnoho z těchto rodin získalo od Bulharské investiční banky půjčky na stavbu vlastních domů. Zároveň byly některé rodiny v nouzi ubytovány v nových státních bytech.⁹⁰ Někteří byli ubytováni v bytech, které se nacházely ve čtvrtích hlavního města, další pak v jiných městech jako Stara Zagora, Plevno, Pazardžik, Sliven, Pernik (*Nov päť* č. 4: 1967), nebo městech v Tolbuchinské oblasti⁹¹ atd. Všechna tato opatření byla realizována s cílem uspokojit potřeby bydlení členů romské menšiny a zlepšit kvalitu jejich života.

86 SAS, f. 687, i. 4, a. j. 15, s. 35.

87 SAS, f. 616, i. 7, a. j. 138, s. 10 – 11.

88 SAJ, f. 56, i. 3, a. j. 22, s. 54.

89 Uznání „příkladné domácnosti“ bylo ctí a bylo uděleno nejlepším domům ve městech a vesnicích socialistického Bulharska. Měly působit jako vzor pro ostatní bulharské občany.

90 State Security and Minorities – M, f. 1, i. 10, a. j. 1413, s. 3.

91 State Security and Minorities – M, f. 1, i. 10, a. j. 1413, s. 3.

Navzdory komfortu, jež tyto nové byty poskytovaly, byli někteří jejich noví obyvatelé zklamáni z toho, že ve svých nových domovech nemohli chovat vlastní hospodářská zvířata (*Nov păt* 1987, 21). To někdy vedlo k řadě problémů, ale i komických situací, kdy obyvatelé chovali na terasách slepice, nebo dokonce koně (*Nov păt* 1987, 21). Všechny tyto případy vedly také k obviněním ze strany bulharských sousedů, že Cikáni nejsou schopni své byty udržovat. V reakci na to otiskly noviny *Nov păt* řadu článků o zodpovědném přístupu k novým bytům (*Nov păt* 1987, 21; 1967, 4).

Nové byty získávali i romští dělníci z továren a průmyslových podniků (*Nov păt* 1967, 4). Jejich sousedy byli často Bulhaři. Tyto první pokusy o společné bydlení v nově postavených panelových domech byly předzvěstí politiky zavedené v roce 1979. Jejím cílem byla likvidace cikánských čtvrtí a rozptýlení cikánské populace po celém území Bulharska (Kolev 2010: 164–165). Podle Vyhlášky č. 7 Rady ministrů Bulharské lidové republiky ze dne 26. ledna 1979, „o dalším zvýšení pracovní výkonnosti bulharských Cikánů,“ bylo cílem zajistit, aby se ještě více „bulharských občanů cikánského původu“ dostalo pod bezprostřední vliv bulharské kultury a životního stylu, a odpoutali se tak od některých typických cikánských tradic, jako byly sňatky nezletilých, prodej nevěst atd. Úřady považovaly cikánské čtvrti za „ohrožující rozvoj této menšiny“ a prosazovaly jejich postupnou likvidaci.

Takové pokusy byly skutečně realizovány, byly ale nesmělé a nevedly k žádným významným změnám. Zlikvidované staré čtvrti byly obvykle nově vytvořeny na nových místech a se stejně kompaktním osídlením (*Nov păt* 1973, 7). Ani bytové domy v Sofii, Plovdivu, Jambolu a dalších oblastech, ve kterých Bulhaři i Romové žili společně, nebyly bezproblémovými oblastmi. To bylo do jisté míry vysvětlováno odporem obou etnických skupin, které spolu velmi často odmítaly žít jako sousedé. Archivy a vzpomínky (Kolev 2003: 85–86) lidí, kteří měli s těmito vztahy vlastní zkušenost, svědčí o tom, že Bulhaři si stěžovali na nedostatek klidu a ticha, zatímco Romům vadila různá omezení z druhé strany (*Nov păt* 1987, 21). To velmi rychle vedlo k tomu, že Romové opouštěli komplexy obývané bulharskou většinou, zatímco na druhé straně Bulhaři odcházeli z domů, ve kterých žili převážně Romové. Romové, kteří obdrželi byty v rezidenční čtvrti Iskar v Sofii, začátkem sedmdesátých let z velké části postoupili tyto nemovitosti Bulharům a vrátili se do svých bývalých bydlišť (*Nov păt* 1972, 9). Romové také často odmítali přijímat pozemky, na kterých si měli stavět domy, pokud se tyto pozemky nacházely mimo jejich čtvrti. Preferovali totiž bydliště v blízkosti svých příbuzných a přátel, a chtěli vést své životy tak, jak si sami zvolili.

Tyto výsledky do značné míry zpochybňují realizovaná opatření a ukazují, že Bulhaři nebyli ochotni platit cenu za integraci Romů do bulharské společnosti, zatímco někteří Romové nebyli ochotni změnit svůj životní styl. Takové závěry by však neměly být vedeny do extrému. Případy dobrých sousedských, kolegiálních a přátelských vztahů nebyly zas až tak vzácné, stejně jako smíšené sňatky. Pokusy

o začlenění bulharských Romů do bulharské společnosti pokračovaly až do konce studovaného období.

Na závěr je třeba poznamenat, že většina cikánské populace zůstávala v době komunismu soustředěna v etnicky segregovaných čtvrtích. V těchto uzavřených čtvrtích se nadále zachovávaly a předávaly tradice, které úřady považovaly za „neslučitelné s požadavky socialistického Bulharska.“

Je pravda, že některé romské tradice začlenění této menšiny do bulharské společnosti komplikují. Musíme však přiznat, že dlouhodobá politika zaměřená na tuto menšinu, je ve skutečnosti v Bulharsku v určitých ohledech úspěšná.

Prvním úspěchem, který je třeba zmínit, je zlepšení životních podmínek v cikánských čtvrtích, ve kterých byla vybudována kanalizace, postaveny silnice a byl zaveden svoz odpadu. Úřady zde také zřídily obchody s potravinami, školy a dokonce i zdravotnická zařízení, která zlepšila hygienické podmínky, zdraví a kvalitu života místní populace.

Druhý úspěch se týká zaměstnání. Socialistické Bulharsko mělo dobře rozvinutý průmysl, rozsáhlé zemědělství a velmi vysokou míru zaměstnanosti. Většina Romů pracovala a měla pravidelný příjem, což jejich dětem poskytovalo lepší příležitosti.

Třetí úspěch lze identifikovat v oblasti vzdělávání. Povinná školní docházka, která byla v Bulharsku zavedena po roce 1948, umožnila všem romským dětem získat základní vzdělání a potažmo i jinou profesi, než kterou vykonávali jejich rodiče. Z některých těchto dětí se stali zdravotníci, učitelé, právníci, novináři, inženýři, členové armády atd., a připojili se tak k bulharské inteligenci. Nic z toho by nebylo možné bez záměrného a dlouhodobého úsilí bulharského státu začlenit cikánskou menšinu do bulharského (nebo, jak byl nazýván, socialistického) způsobu života.

Zůstává nicméně pravdou, že rozdíly mezi Bulhary a Romy nezmizely. Na konci roku 1989 zůstávalo stále mnoho oblastí, které bylo z hlediska integrace romské populace potřeba nadále rozvíjet, jejich sociální a ekonomická situace se však viditelně zlepšila.

Přeložila Eva Nováková

Prameny

Ústřední státní archiv – ÚSA (*Centralen dăržaven archiv*)

Fond 1B, Ústřední výbor Bulharské komunistické strany (*Centralen komitet na BKP*)

Fond 28, Národní výbor Vlastenecké fronty (*Nacionalen komitet na Otečestvenija front*)

Fond 117, Národní shromáždění (*Narodno săbranije*)

Fond 136, Rada ministrů (*Ministerski săvet*)

Archiv ministerstva vnitra – AMV (*Archiv na Ministerstvoto na vătreshnite raboti*)

Fond 1; Fond 2; Fond 13; Fond 22; Fond 26

Státní oblastní archiv v Burgasu – SAB (*Dăržaven archiv – Burgas*)

Fond 1; Fond 2; Fond 25; Fond 35; Fond 627

Státní oblastní archiv ve Vidinu – SAV (*Dăržaven archiv – Vidin*)

Fond 17; Fond 22; Fond 122k; Fond 519k; Fond 109; Fond 111; Fond 179; Fond 203; Fond 301; Fond 332; Fond 363; Fond 415; Fond 437; Fond 489; Fond 711

Státní oblastní archiv ve Slivenu – SSA (*Dăržaven archiv – Sliven*)

Fond 7; Fond 616; Fond 687

Státní oblastní archiv v Jambolu – SAJ (*Dăržaven archiv – Jambol*)

Fond 56; Fond 180; Fond 433; Fond 534; Fond 736; Fond 817; Fond 864;

„Nov păt“ (noviny „Nová cesta“)

Na săvetska zemja. *Nov păt*, 1959, (2).

Naši sănarodnici v čužbina. *Nov păt*, 1959, (4).

Da pretvorim postanovlenijeto v živo dělo. *Nov păt*, 1959, (8).

U nas rabota ima za vsički. *Nov păt*, 1959, (12).

Stroitelnite obekti čakati. *Nov păt*, 1960, (3).

Kakăv da stana? *Nov păt*, 1960, (7).

Stipendii za dobrite učenci v Sofija. *Nov păt*, 1960, (4).

Nije bjachme brigadiri v Săvetskija săjuz. *Nov păt*, 1960, (8).

Kăm sredno i visše obrazovanije. *Nov păt*, 1960, (5).

Po sledite na postanovlenijeto na Ministerski săvet – Kraj na cigansčinata! *Nov păt*, 1961, (3).

Kak našata brigada se bori za visoko zvanije. *Nov păt*, 1962, (8).

Dělg na ciganskata inteligencija. *Nov păt*, 1963, (10).
 Za večerno i zadočno sledvaně. *Nov păt*, 1964, (3).
 Technikumite sa otkriti za vsički mladeži. *Nov păt*, 1964, (7).
 Da pazim žiliščata! *Nov păt*, 1967, (4).
 Tam, kădeto sme naj- polezni! *Nov păt*, 1967, (2).
 Poveče učenici v gimnaziite i teknikumite. *Nov păt*, 1967, (6).
 Trudovata povinnost – kovačnica za kadri. *Nov păt*, 1969, (3).
 Iz opita na OK na Otečestvenija front văv Varna. *Nov păt*, 1971, (1).
 Za parcelite, žiliščata i...spestjavanijata. *Nov păt*, 1972, (9).
 Za profesionalno orijentiraně i nastanjavaně na rabota na mladežitě, koito ne učat i ne rabotjat. *Nov păt*, 1973, (5).
 Edin nenužno obosoben kvartal v kraja na svojeto sășčestvuvaně. *Nov păt*, 1973, (7).
 Kăde da se učim. *Nov păt*, 1973, (7).
 Kovačnica za stroitelni kadri. *Nov păt*, 1974, (6).
 Bălgari v Komi. *Nov păt*, 1978, (12).
 Otkrito pismo do osmoklasnicite. *Nov păt*, 1978, (5);
 Novi obitateli, no i novi navici. *Nov păt*, 1987, (21).

Literatura

- Büchschütz, U. 2000. *Malcinstvenata politika v Bălgarija. Politikata na BKP kăm jevrei, romi, pomaci i turci 1944–1989*. Sofija: D. Blagojev.
- Georgijeva, I. 1966. Izsledvanija vărchu bita i kulturata na bălgarskite cigani v Sliven. *Izvestija na jetnografskija institut i muzej*, 9, 1966.
- Grekoa, M. a kol. 2008. *Romite v Sofija: ot izolacija kăm integracija*. Sofija: Iztok-Zapad.
- Ivanova, J., Krăstev, V. 2006. *Po dălgija păt... Život s drugite (Istorija, jetno-socialna struktura, bit i kultura na ciganite ot Starozagorskija region)*. Stara Zagora. *Izvestija na Prezidiuma na NS*. 1958, (104), 8. 10. 1958.
- Jordanova, R. 2012. Zaživjavaněto săpružeski s lice ot ženski pol, nenavăršilo 16 godišna vărast, kato prestăplenije po čl. 191 NK – materialno pravni i procesualni problemi. *Advokatski pregled*, (12). (http://vas.bg/files/Adv12_2012_3.pdf)
- Kolev, G. 2003. *Jedin ciganin v CK na BKP, Preživelici, terzanija, razmisli*. Sofija: Reklamno-izdatelska kăšča Vini-1873.
- Kolev, G. 2010. *Bălgarskata komunističeska partija i ciganite prez perioda 1944–1989*. Sofija: Centăr za publični politiki.
- Marinova – Christidi, R. 2006. *Bălgarskoto obrazovanie meždū săvetizacijata i tradicijata 1948–1959*. Sofija: Univ. izd. „Sv. Kliment Ochridski“.
- Marushiakova, E., Popov, V. 2015a. European policies for social inclusion: Catch 22? *Social Inclusion*, 3 (5), 19–31.
- Marushiakova, E., Popov, V. 2015b. The First Gypsy/Roma Organizations. Churches and Newspapers. In: Kominko, M. (ed). *From Dust to Digital 10 years of the Endangered Archives Programme*. Cambridge: Open Book Publishers, 258–293.
- Marušiakova, E., Popov, V. 1993. *Ciganite v Bălgarija*. Sofija: Klub 90.
- Marušiakova, E., Popov, V. 2007. *Ciganska politika i ciganski izsledvanija v Bălgarija (1919 –1989)*. Studii Romani. Tom VII: Izbrano. Sofija: Paradigma.
- Mizov, B. 2006a. *Bălgarskite cigani (Bit, Duševnost, Kultura)*. Dıl. 1. Sofija: Avangard Prima.
- Mizov, B. 2006b. *Bălgarskite cigani (Bit, Duševnost, Kultura)*. Dıl 2. Sofija: Avangard Prima.
- Pašova, A. 2002. *Tolerantnost v različnostta (Žizněni svetove i cennosti na romskata kultura)*. Blagojevggrad: Univ. izd. „Neofit Rilski“.
- Puchovska, M. G. 1948. *Negramotnostta sred ciganskoto naselenie. Romano esi*, č. 10
- Stojanov, V. *Turskoto naselenie v Bălgarija meždū poljusite na etničeskata politika*. Sofija: LIK, 1998.

- State Security and Minorities. Collected Book of Documents.* 2015. Sofia: The Committee of Disclosing the Documents and Announcing Affiliation of Bulgarian Citizens to the State Security and the Intelligence Services of the Bulgarian National Armed Forces.
- Stojanov, V. 1998. *Turskoto naselenije v Bălgarija meždū poljusitě na jetničeskata politika.* Sofija, S., 1998: 126–130.
- Šivačev, S. (ed.). 1994. *Kosmopoliten grad. Machali i kvartali v nova vreme – očerci iz istorijata na Plovdiv. Díl. 1.* Plovdiv: Obščina Plovdiv.
- Tabakov, S. 1911. *Opit za istorija na grad Sliven. Díl 1.* Sofija: S. M. Stajkov.
- Tomova, I. 1993. *Ciganite v prechodnija period.* Sofija: Meždunar. centăr po problemite na malcinstvata i kult. Vzaimodějstvija.
- Vasileva, B. 1991. *Migracionni procesi v Bălgarija sled Vtorata svetovna vojna.* Sofija: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ochridski”.